A biogazdálkodás jellemzői és lehetőségei a Balaton-térségben

NEZDEI CSILLA

Kulcsszavak: Balaton, biogazdálkodás, réspiaci termékek, piaci értékesítés, vidékfejlesztés.
JEL-kód: Q13, R58.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány bemutatja, hogy a napjainkban növekvő szereppel bíró egészség- és környezettudatosság hatására a biotermékek – mint réspiaci árucikkek – geográfiai szempontból milyen jellemzőkkel írhatók le a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben (mintaterület; BKÜ). A turisztikai desztináció a helyi lakosokon túl olyan potenciális fogyasztói keresletet generálhat a biotermékek piacra jutásához, amely kedvező környezetet teremthet a biogazdaságok[1] kialakításához és fejlesztéséhez, a munkalehetőségek bővítéséhez, valamint a régió fenntartható térségfejlesztéséhez.

A másodlagos forráselemzésből megállapítást nyert a Vidékfejlesztési Programon keresztül a térségbe áramló támogatástartalom fejlesztési hatása, valamint a BKÜ statisztikai adatbázisokon nyugvó főbb társadalmi-gazdasági tényezői. Utóbbiak a biogazdálkodás mint réspiaci lehetőség korlátait szemléltetik. A gazdaságok biológiai minősítését végző szervezet szakértőjével készített interjú összefoglalja a biotermesztés irányvonalait, a termékszerkezet, termelői összefogás és értékesítés jellemzőit. A régióban tevékeny biogazdák névjegyzékeinek egységesítésével készülhettek el a mélyinterjúk, amelyek feltárták a működés alapjait, termékprofilját, jövedelemszerzési és foglalkoztatási szerepét. Az eltérő értékesítési csatornák alkalmazását a kialakult felvásárlói kör és a magyar vevők bizalmatlansága, árérzékenysége eredményezi. A biotermékek a vidékfejlesztést szolgáló termelői piacokat specializálhatják, a helyi (bio)termelők egyszerű piacra jutását támogatva. A helyi biogazdák létszáma, a terméktípus, illetve feldolgozottság mértéke a piacterek termékkínálatának bővítését csekély mértékben teszik lehetővé. A gyenge kapacitáskihasználtság a humán és anyagi erőforrások hiányából együttesen következik. A biotermékek marketingstratégiája két célcsoportra irányulhat: a helyi népességre (kisgyermekes családok, kvalifikált lakosok, egészségügyi problémával küzdők) és az üdülővendégekre. Utóbbi a véletlen betérő okán is jelentősebb bevételt jelenthet a gazdának a magasabb árszint miatt, ezért a földrajzi elhelyezkedés megválasztása kitüntetett szerepű. Tekintettel a biotermékek mennyiségi-minőségi sajátosságaira, a beszállítói rendszerhez képest a piacterek, alkalmi rendezvények jó lehetőséget kínálnak a termék promóciójára vagy rendszeres megjelenésére.

A helyi termelői piacok, biopiacok fejlesztése a magas jövedelemmel rendelkező lakosság körében, főként az urbánus területen, településrészen lehet célravezető. A helyi (bio)piacok többfunkciós térként történő kialakítása biztosítja a gazdasági fenntarthatóságot, az infrastruktúra kiépítésének megtérülését. A fizetőképes kereslet és a termékkínálat fejlesztése az ágazatban nem nélkülözhető.

---

[1] Fogalmak: A bio-, öko- jelzővel ellátott kifejezések azonos értelműek a tanulmány keretében. A mintaterület a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet volt, jelen tanulmányban ezzel szinonimnak tekintendő a Balaton-térség, terület, Balaton-régió kifejezés.

BEVEZETÉS ÉS CÉLOK

A globalizáció eredményeként napjainkban egyre több élelmiszer-biztonsági kérdés kerül előtérbe, amely a termékeredet megismerésére motiválja a vásárlókat. A termőföldtől az asztalig mozgalom tagjai, (hazai) ős- és kistermelők árui garanciát jelentenek fogyasztóik számára, hogy valóban megbízható forrásból származik a kosarukba kerülő napi betevő, ahogy arra korábbi hazai kutatások szintén rámutattak (*Csíkné Mácsai – Lehota, 2013; Szente et al., 2011, 2014*). A közvetlen értékesítési csatornákon keresztül a vevők nagyobb bizalommal fordulhatnak a termelőkhöz, akik tájékoztatni tudják a termelési folyamat előnyeiről, nehézségeiről vagy éppen a várható termésmennyiség alakulásáról az érdeklődőket, vásárlókat. Az élelmiszer-biztonsági előírások betartatása, az egyes termékutak megismerése vagy a megfelelő termékmennyiség rendelkezésre állása mindazonáltal kihívást jelenthet akár országosan, akár a szezonálisan megkétszereződő népességű térségek termelői, kereskedői számára.

A biotermékek mai előtérbe helyeződése az egészségre gyakorolt kedvező hatásukkal, termesztésük környezetkímélő technológiájával, tágabb értelemben az ember és a természet közötti kapcsolat szorosabbra fűzésével magyarázható. A biogazdálkodásban megengedett módszerekkel előállított élelmiszerek társadalmi hasznosságához hozzájárul a helyi közösségek formálódása, a stresszel járó napi életritmussal szembeni „lassúbb életvitel – *slow lifestyle*" megközelítés érvényesülése. Gazdasági hasznosságukat jelenti a magasabb árképzés lehetősége és az igényelt élő munka nagyobb mértéke – ezáltal a helyi foglalkoztatási lehetőségek növelése. Mindazonáltal a biotermelés fókuszában elsősorban nem a profit elérése, hanem a környezettel összhangban élni szándékozó ember áll. A biogazdálkodás ebből következően nyugalmas megélhetési lehetőség képét kínálja a vidéken élő lakosság számára, amely sokak érdeklődését felkelti a városi felgyorsult életvitellel szemben. A biogazdálkodást emellett a holisztikus gondolkodásmód és a gazdák mérsékelt vegyszerhasználata, az erős toxikus vegyi anyagok kerülése vonzóvá teszi. Egy frekventált bolt, piachely vagy szervezett közösség (például bevásárló közösségek, termelői csoportok, gazdacsoportok…) által kialakított értékesítési pont módot kínál arra, hogy egy városból elvágyódó leendő (bio)gazda meglássa a lehetőséget a vidéki életben. Társadalomföldrajzi, szociológiai nézőpontból pedig ez a városból vidékre költöző társadalmi csoport (társadalmi tőke) lehet az, aki egyben a vidék fennmaradásához hozzájárul, a népességmegtartást és/vagy a helyi közösség kialakítását, újraformálását szervezőerőként megvalósítja.

A hazai vidéki térségekben élő, társadalmi-területi aspektusban kevésbé mobilis lakosság vontatottan adaptálja a nyugat-európai államok legújabb trendjeit (például az autentikusság, életstílus lassítása, környezettudatos fogyasztási szokások), amely a biogazdálkodás szemléletére is érvényes. A rurális területeken a visszatérő fiatal gazdálkodó vagy az életstílust váltó személy képes leginkább arra, hogy az új megközelítéseket átültesse a mindennapi gyakorlatba. Iteratív probléma ugyanakkor a vidékfejlesztésben e társadalmi tőke hiánya, amely a meglévő társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerén keresztül előmozdítaná a helyi közösség érdekeinek érvényesítését (*Farkas, 2002; Póla, 2014*).

A kizárólag az új trendekre alapozott termék-előállítás azonban a termelők számára veszélyforrást jelent, hiszen az új piaci termék iránt esetlegesen elmaradó vagy szezonálisan érvényre jutó vásárlói igény megélhetési nehézségeket okozhat: mind a termelő gazdaságának fenntartását, fejlesztését, mind a helyi gazdaságfejlesztést visszavetheti. Az ökológiai gazdálkodásból származó előnyök mellett számolni kell a

vidéki társadalmi környezet gyenge fogadókészségével, amely úgy a társadalmi tőke hiányára, mint az innovatív technológiával, technológiákkal szembeni bizalmatlanságra visszavezethető (*Nemes – Varga, 2014*).

Az ökológiai gazdálkodással járó pozitív visszacsatolások kiemelt jelentőségűek a környezetileg érzékeny, sérülékeny területeken, ahol a környezetkímélő technológia alkalmazása lehet a térség hosszú távú fenntarthatóságának alapja. Hazánkban a Balaton-térségben (főképp a Balaton vízgyűjtő területén) kiemelt figyelmet szükséges fordítani az agrárium ezen ágazatára, hiszen a táji értékek megőrzése mellett az előállított speciális, réspiaci termékeknek az idegenforgalom potenciális felvevőpiacot teremt, a biotermékek értékesítését előmozdítja. A mintaterület rekreációs funkciója számottevő népességet vonz a térségbe, amely reálissá teheti az ökotermékek iránti kereslet megemelkedését is. A szerző által a mintaterület piachelyein folytatott vásárlói felmérés alapján (n=454) a vevők 10%-a emelte ki a biotermékek iránti igényét. A vevői igénynek piactípusonként különböző arányban képesek megfelelni a termelők, árusok, tekintettel a rendelkezésre álló hazai kínálat volumenére. Az öko- vagy biotermékek megvételére ugyan a hiper- és szupermarketek is módot adnak, viszont a helyi termelők helyzetbe hozására a térségben folyamatosan gyarapodó helyi (termelői) piacok, vásárok jelentenek megfelelő alternatívát. A helyi piacok – túl azon, hogy a biotermékek és a nem minősített, vegyszermentes termékek elérésének legkedvezőbb értékesítési pontját jelentik – fontossága pontosan a gazdák könnyebb piacra lépésében foglalható össze. A piactéri értékesítés közvetlen lehetősége a kiskereskedelmi láncokba való korlátozott beszállítás lehetősége miatt szintén előnyös. A mintaterület helyi termelői piacainak többsége ugyan időszakosan üzemeltetett, a termékkínálat megismertetésére, a felvevőpiac kialakítására jó alkalmat ad.

Jelen tanulmány kitüntetett célja, hogy bemutassa a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben működő piachelyi termékbővítéséhez perspektívát kínáló biogazdálkodás, illetőleg biotermékek aktuális helyzetét mint a fenntartható vidékfejlesztés alternatíváját. A termelői oldalon rendelkezésre álló humán erőforrás és pályázati megújulási lehetőségek irányt mutathatnak úgy az értékesítési csatornák termékportfólió-fejlesztéséhez, mint a térségi gazdálkodási törekvések, beruházások megvalósításához. A tanulmányban a mintaterületi biogazdaságok, biotermelők jellemzőinek leírása ismerteti a szakágazatban megmutatkozó esélyeket. A megelőző szakirodalmi anyagok, valamint a személyes empirikus, piacműködtetők, piachelyi vásárlók és termelők körében végzett felméréseim alapján továbbá hipotézisként fogalmaztam meg:

H1: A BKÜ településeire érkezett pályázati források felhasználásával a biotermelők profitáltak, akár az infrastruktúra megújításán, akár a termékfeldolgozáson, kínálatbővítésen keresztül.

H2: A BKÜ területén a piacműködtetőknek lehetőségük van a termékportfóliójukat biotermékekkel bővíteni.

H3: A térségi biogazdálkodók számára a közvetlen értékesítési pontok a legalkalmasabb helyszínek a termék eladására, ezáltal jövedelemkiegészítésre, bevételnövelésre. A Balaton-felvidék két híres termelői piaca segíti a magas hozzáadott érték realizálását.

H4: A mintaterület biogazdaságai és a biotermékek iránti térségi kereslet indokolja a piacterek ilyen irányú fejlesztését, biopiacok kialakítását.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az ökológiai gazdálkodást az elmúlt évektől kezdve kiemelten kezelik a tudatos vásárlók, amely nemzetközi tekintetben a vegyszerek nagymértékű alkalmazásával, a génmódosított növények (GMO) terjesztésével, valamint a környezet- és egészségtudatosság fontosságával függ

össze. A GfK 23 000 fős mintán végzett nemzetközi kutatása megállapította, hogy az élelmiszer-vásárlásnál az alacsony cukortartalom vagy cukormentesség, továbbá a GMO-mentesség az elsődleges mérlegelési szempont (48%), emellett kiemelt szerep jut a természetes hozzávalóknak (44%) is (*Kaminsky, 2017*). Magyarországon az ökológiai gazdálkodás szerepét az egészség- és környezettudatosság erősödésével, a környezetkímélő technológia térnyerésével, a GMO-mentesség fenntartásában, valamint a helyi gazdaságfejlesztésben hangsúlyozzák a szakértők és fogyasztók egyaránt (*Maczák et al., 2011; Biokultúra Hírlevél 2014, 2015, 2017*). Ökonómiai előnyei kiváltképp a közvetlen értékesítésen keresztül válnak érzékelhetővé hazai tekintetben, hiszen a beszállítói lehetőségek szűkösek, a kiskereskedelmi láncokban leginkább a külföldi biotermékeket árusítják. A közvetlen értékesítésen túlmenően a márkával, védjeggyel ellátott termékek a minőség ígéretét hordozzák, az ellenőrzött gazdaságra utaló tanúsító védjegyek, különböző jelzők (mint a biológiai gazdaságból származó termék jelző) pedig minőségbiztosítást jelentenek.

Az ökológiai gazdálkodás magyarországi gyökerei az 1980-as évektől erősödtek meg a szakmai szervezetek létrehozásával, tevékenységeivel, tagszervezetek folyamatos bevonásával, a hivatalos minősítési eljárás lefolytatására jogosult Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. és a Hungária Öko Garancia Kft. tanúsító szervezetek kialakításával (*Szlovicsák, 2015; Rezneki – Sztahura, 2015*) és az ökológiai gazdálkodás támogatásával. Mindez párhuzamosan a hazai ökológiai gazdálkodásba vont területek növekedését is jelentette. Az európai uniós csatlakozást követően azonban e területek nagyságrendjében stagnálás, illetve visszaesés figyelhető meg; a 2010 utáni években a területek nagysága a 2002–2005. évi értékre esett vissza. Országos szinten mind több gyepterületet vontak biogazdálkodásba, amely statisztikailag csökkentette az ökogazdálkodásból származó termékmennyiséget (*Sarkadi, 2014*). Annak ellenére, hogy a szűken értelmezett BKÜ-re nincsenek elkülöníthető adatok sem a mezőgazdasági ágazatok, sem a biogazdálkodás mélységi elemzéséhez, a biogazdálkodókkal készített interjúimban a térségi gyepterület mind nagyobb kiterjedését hangsúlyozták. Napjainkig fennálló probléma továbbá az ökológiai termékek alacsony szintű feldolgozása, az exportban a feldolgozatlan alapanyagok 80-90% körüli részaránya. Az ágazatra negatív hatást fejt ki a szűkös fizetőképes kereslet, a tudatos fogyasztói szemlélet hiánya, a bizalmatlanság. Mindez a magyar fogyasztói kereslet erőteljes elmaradásával jár az előállított termékek nagyságrendjéhez viszonyítva (*Benedek – Fertő, 2014; Borsos-Repka, 2010; Drexler – Dezsény, 2012; Frühwald, 2012; Gergely et al., 2014; ex. verb. Kanyó, 2018.*). Ugyanakkor a terméskiesésre vonatkozó gazdálkodói aggodalom alaptalannak látszik nemzetközi kutatások eredményei alapján, amelyek rámutatnak arra, hogy az ökotermeléssel ugyanakkora, illetőleg magasabb terméseredmény is elérhető, mint a konvencionális mezőgazdálkodással. A kutatási eredmények a mai napig nem egyértelműek, ezért számos ellenvélemény is olvasható (*Ponisio et al., 2014*[2]*; Rodale Intstitute, 2011*[3]*; Borbélyné Hunyadi, 2013*).

Noha az ökológiai gazdálkodás által előállított terményeknek, termékeknek számos előnye ismert – magasabb beltartalmi értékkel bírnak, felhalmozódó vegyszermaradványtól mentesek, azokat környezetkímélő technológia alkalmazásával állítják elő –, a lakosság figyelmébe jellemzően

[2] Magyar nyelven lásd a *biokultura.org* honlapon.
[3] Magyar nyelven lásd a *biokultura.org* honlapon.

valamely kialakult betegség kezelése során vagy a gyermekvállalás-gyermeknevelés időszakában kerülnek. Nemzetközi gyakorlatban az egészségügyi, oktatási intézmények élelmezésében helyeződnek előtérbe, a közétkeztetésbe történő bevonással (például Németország, Olaszország), amelyre hazánkban is volt törekvés az elmúlt években (*European Parliamentary Research Service Scientific Foresight Unit, 2016*[4]).

A környezetkímélő technológia nézőpontjából közelítve, a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben az ökológiai sérülékenység, érzékenység különösen fontos szemponttá teszi az ökológiai gazdálkodás előtérbe helyezését, túl a fenti átfogó nemzetközi és országos koncepcionális, stratégiai célokon. Speciális környezeti szerepét erősíti, hogy a Balaton Ramsari egyezmény alá tartozó terület, illetőleg a térség része mind a Balaton-felvidéki Nemzeti Park és Natura 2000 területének. A térség fejlesztési koncepciójában, stratégiai programjaiban foglaltak a környezeti egyensúly fenntartását irányozzák elő, amelyet előmozdít a bioöko módszerekre alapozott agrárgazdaság (*Oláh, 2013–2014*).

A Balaton déli vízgyűjtő területén végzett kutatások a biogazdálkodás lehetőségeinek nyitnak teret, ahol a turisták, a lakosok és a gazdák körében végzett megkérdezések eredményei egyaránt a környezettudatosságot, a környezeti problémák megoldásában való aktív részvételt tárták fel (*Szente et al., 2016*). A Balaton régióban folytatott kvantitatív kérdőíves kutatás feltárta, hogy a fogyasztói kereslet döntő része a kézműves, házi, vegyszermentes és biominősítésű élelmiszerek iránt mutatkozik a piachelyeken mint közvetlen értékesítési csatornákon, amelyet minden tizedik megkérdezett hangsúlyozott (*Nezdei – Horváth, 2017*). Ugyanakkor elmondható, hogy a homogénnek tűnő vevői csoport által látogatott térségi piacok megítélése igen differenciált, hiszen öt jól elkülöníthető fogyasztói csoportot sikerült szegmentálni. Utóbbinak részben a kézműves, minőségi termékek iránt támasztott kívánalmak szolgáltak alapul (*Nezdei – Alpek, 2018*).

A mintaterület változatos táji adottságai mellett ugyanakkor megfigyelhető a közlekedésföldrajzi szempontból kedvezőtlen, minimális alapszolgáltatást nyújtó (*basic function*) települések magasabb munkanélküliségi rátája. A több munkaerőt igénylő biogazdálkodás lehetőséget kínál a kevés munkaalkalomból adódó esélyhátrány csökkentésére, a gyógynövényágazathoz hasonlóan. A turisztikai térségbe érkező vendégforgalom a helyi lakosságon felül olyan fogyasztói potenciált kínál a biogazdálkodás hálózati jellegű kiépítésére, amely a Balaton-part hátterében fekvő települések számára is biztosítaná az elsősorban mezőgazdaságból származó bevételek növelését, ezáltal a helyi gazdaság helyzetbe hozását.

Az utóbbi években megfigyelhető trend a Balaton régióban, főképp a Balaton-felvidéken a mind nagyobb számú városi és fővárosi lakos pihenési célú megjelenése. A nyári turisztikai szezonban az északi part kvázi „fővárosi üdülőhellyé" vált, ahol a tehetős, magasabb kvalifikáltságú, rugalmas időbeosztásban dolgozók leköltöznek – akárcsak a Káli-medence bebíróira gondolva. E társadalmi csoport a megjelenésével egyfajta önmegvalósítás irányát képviselheti, hiszen az erodált falusi kisközösségekben helyi szervezőerőként kapcsolódhatnak be (*Nemes – Varga, 2014*). A vidékfejlesztésben kimondottan a helyben megjelenő, kvalifikált, új trendeket, irányzatokat ismerő személyek képesek elindítani azokat az innovatív beruházásokat, amelyhez kötődően a biotermelés ágazata feltűnik. Számolni kell azonban a biotermelés mint trend és mint szakmai tapasztalatokon nyugvó szakág különbö-

[4] Magyar nyelven lásd a *biokultura.org* honlapon.

ző mögöttes motivációjával (*Frühwald, 2012*).

A szerző 2016-os (közel egy éven át tartó) Balaton Kiemelt Üdülőkörzet piachelyein folytatott fogyasztói felmérésével megállapította, hogy a biotermékek, vegyszermentes, illetve natúr élelmiszerek iránti kereslet mintegy 10%-os arányt ért el. Továbbá a 2017. évi, termelői piacokat érintő (nem bio) termelői kvalitatív felmérése feltárta, hogy a mintaterületen a termelői kapacitás gyengeségét főképp a segítő családtagok, illetőleg alkalmi munkások hiánya, valamint a térségi szezonális kereslet okozza.

A megelőző elemzések összességében rávilágítanak arra, hogy a nemzetközi szinten elismert és növekvő népszerűségnek örvendő biogazdálkodás hazánkban kezdetleges mértékű. A fogyasztói keresletben jelentkező társadalmi-gazdasági hátráltató tényezők különösen megnehezítik az ágazat előnyeinek érvényesítését. A Balaton régió turisztikai kereslete a statisztikai adatok függvényében pozitív ígéretet hordoz az ökotermékek értékesítésére, azonban kérdés, hogy képesek-e élni a térség lakói a biogazdálkodás nyújtotta előnnyel? Mekkora a régió biotermelői kapacitása? Tudnak-e a helyi szintű tapasztalatokból életképes perspektívát adni a leendő gazdák számára, akár termékkínálat, infrastruktúra vagy helyi gazdaság előmozdításával?

ANYAG ÉS MÓDSZER

A tanulmány megírásában jelentős hangsúlyt helyeztem az empirikus módszerekre, tekintettel a régiós szinten minimális rendelkezésre álló biogazdálkodáshoz kapcsolódó adatra. Az elérhető adatbázisok alapján legfeljebb országos viszonylatban lehet következtetni a hazai biogazdálkodás európai, országcsoport szinten elfoglalt helyére, azonban ennél alacsonyabb szintű statisztikai információs bázis egyedül a biotermelői névjegyzék. Az empirikus tapasztalataim, termelői és szakértői interjúk szemléltetik, hogy a magyarországi ágazati jellemzőkhöz hasonló trendek érvényesülnek az üdülőkörzetben, viszont kvantitatív, statisztikai adatokon alapuló analitika jelenleg nem adható közre. A hazai biogazdálkodás földrajzi pozicionálásához – a tanulmány bevezetéseként – másodlagos forráselemzéssel áttekintettem az európai, illetve Visegrádi országok aktuális helyzetképét. A nyugat-európai országokban, főképp a visegrádi négy államban (V4-ek) folytatott biogazdálkodás mértékét az Eurostat és a KSH összesített jelentései prezentálták. Ezek elemzéséből várható eredmény volt, hogy regionális, térségi (pl. BKÜ) szinten adaptálható jó gyakorlatot ismertet meg a hazai ágazatban. A visegrádi országcsoport kiválasztására a hasonló történeti előzmények miatt került sor.

A biotermékek fogyasztói piaci elérhetősége kapcsán a piactértípusok, alkalmi vásárok kínálnak lehetőséget a hazai produktumok megvételére. A piachelyi értékesítés tekintetében végzett fogyasztói-termelői és piacüzemeltetői felméréseim pontosították az országos nyilvántartásokat, ezáltal lehetővé vált mind a piachelyek területi elhelyezkedésének megismerése és az egyes típusok elkülönítése, térségfejlesztési szerepük meghatározása. Mindez a biotermékek vásárlóit informálja a speciális termék elérhetőségéről.

Az előzetes felméréseim nyomán, 2018. első negyedévében a régió biogazdálkodóival készítettem interjút tényfeltárás céljából. Mindeközben lehetővé vált a térségi termékprofil feltérképezése. A kvalitatív termelői megkérdezésem alapsokaságát három csoport alkotta:

– a BKÜ-ben működő biológiai gazdaságok (n=28; országosan n=1056),

– a BKÜ területén, hazai és/vagy külföldi gyakornokot is fogadó biogazdák (BKÜ n=54; országosan n=413), valamint

– a BKÜ-n kívül, az üdülőkörzethez mintegy 30-40 km-es távolságban lévő biotermelők.

A BKÜ 28 fős alapsokaságából minden biogazdával felvettem a kapcsolatot, hogy megismerjem az általuk előállított biotermé-

kek típusát, ami a piactéri értékesíthetőségből eredően volt fontos (*H3*). A 28 főből hét interjúalany állított elő piachelyi eladásra is alkalmas produktumot, közülük mindössze négy biogazda vette igénybe a piactér által biztosított értékesítési lehetőséget. A termelői szegmens megismerésére alkalmazott alapvetően szigorú feltételek (BKÜ-ben lévő székhely/telephely, minősített biogazda, ős-, illetve kistermelői státusz) a fentiek szerint tehát alacsony elemszámot indukáltak.

A gyakornokot fogadó biogazdaságok megkeresése a korábban detektált munkaerőhiánnyal való összefüggést hivatott bemutatni, túl a BKÜ-ben való biogazdálkodásukon, valamint a mintaelemszám gyarapításán. Mind a gyakornokot fogadó, mind a biogazdák adatbázisában szereplő termelők további gazdát is ajánlottak maguk mellett és/vagy helyett (hólabda-módszer), ezzel viszont nem emelkedett a mintaelemszám (az ajánlott gazdák már szerepeltek a megkérdezettek között). Ezáltal az alkalmas interjúalanyok száma az első két kategória összesítésével 22 főre emelkedett. Az üdülőkörzeten kívüli biogazdák megkeresése alkalmat teremtett arra, hogy azonosíthassam az esetleges területi differenciákat, esetükben a mintaelemszám 10 fő volt.

A térségi vegyszermentes gazdaságok adatait nem vontam be a vizsgálatba, tekintettel a szakirodalmi elemzések tapasztalataira és a minősítés (egyben minőségbiztosítás) hiányára. A BKÜ vegyszermentes gazdaságairól létrehozott adatbázisom, amely az elektronikusan elérhető adatokon alapul, további területi kitekintésre ad alkalmat a biogazdálkodáshoz hasonló alapelvek miatt (bevásárló, termelői közösségek honlapjai, ajánlások útján).

Az interjú során a megkérdezettek kifejtették az ökogazdaságuk előzményeit, létrehozásuk okát, a gazdaságuk fenntartásának motivációit, valamint szakismeretüket. Az általuk előállított termékekre és azok értékesítési módozataira adott válaszok lehetővé tették a konvencionális termékekkel szembeni versenyhelyzet áttekintését. A rendelkezésre álló pályázati felhívásokon való aktivitásuk, a biogazdaságból eredő jövedelmi kilátásaik, továbbá a fejlesztési törekvéseik szemléltették a biogazdaságuk stabilitását, azaz a BKÜ ökogazdálkodáson alapuló fejlesztésének realitását. A biogazdálkodói interjúk tartalmát 18 szempontban foglaltam össze, melyek négy átfogó témakört alkotnak (*1. táblázat*).

Az interjúk esetében az alacsony mintaelemszám, a termékprofil, valamint a hólabda-módszer nem biztosítja a reprezentativitást.

2017 májusában a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK) Somogy, Zala és Veszprém Megyei Igazgatóság vezetőjével és munkatársaival folytatott mélyinterjúm feltárta a BKÜ és a megyei szintű, mezőgazdaságra és élelmiszeriparra vonatkozó főbb trendeket, jellemzőket (ágazatok volumene, megművelt területek mértéke, ős- és kistermelők aránya, piachelyi értékesítés szerepe, pályázati részvétel, különösen AKG és ÖKO[5] típusokban, élelmiszeripari ágazatok helyi megjelenése, környezeti hatásai). A biogazdálkodás szakértői oldala ismereteinek összegyűjtésére a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. munkatársával 2018 áprilisában készített – jelen tanulmányban szereplő – telefonos mélyinterjúm feltárta a termelői motivációk, biogazdaságok számszerű jellemzői, a gazdák szakmai felkészültsége, az elérhető jövedelem és a foglalkoztatás témaköreit. A minősítő szervezet részéről választ kaptam a termékportfólióra és értékesítésre, a gazdák közötti kapcsolati háló súlyának megítélésére, valamint az ágazat marketing- és adminisztratív terheit taglaló kérdéseimre egyaránt. Ezen minősítő szervezet garantálja a minősített biogazdálkodó szervezetek/személyek tevékenységeit közel

[5] AKG: agrár-környezetgazdálkodás; ÖKO: ökológia gazdálkodás.

1. táblázat

A biotermelői interjúk főbb kérdéskörei
(The main issues of the organic farmers' interviews)

1	biogazdálkodás kezdete, elindítása	személyes (belső) befolyásoló tényezők
2	motiváció (ok-okozati összefüggés)	
3	végzettség (szaktudás, tapasztalat)	
4	családi háttér (szaktudás, gazdaság továbbvitele)	
5	foglalkoztatás (munkalehetőség, megélhetési potenciál)	piaci megjelenés
6	termékprofil (választék, kínálat mélysége)	
7	értékesítés (értékesítési csatornák használata, kombinációja, hazai/külföldi értékesítés)	
8	piachelyi árusítás (piactípusok közötti eltérés értelmezése)	
9	jelenlegi nehézségek (termelés, feldolgozás, árusítás)	
10	jövőkép (fejlesztési motivációk)	
11	minősítéshez kapcsolódó kérdések	adminisztratív jellemzők
12	adminisztráció (minősítéshez kapcsolódó adatszolgáltatások, értékesítésre jellemző adminisztratív jegyek)	
13	információcsere (tájékoztatók, fórumok, képzések)	
14	pályázati rendszer (pályázat benyújtása, felhívásnak való megfelelés)	Balaton és biogazdálkodás, fejlesztési irányvonalak
15	gazdaság továbbvitele (generációváltás, humán erőforráshoz kapcsolódó helyi tapasztalatok)	
16	gyakornok fogadása (mögöttes motiváció megismerése, ok-okozat)	
17	BKÜ hatása (idegenforgalom, „második otthon" jellegű ingatlanok tulajdonosai révén megjelenő előny, hátrány)	
18	vidékfejlesztés és piac (motiváció a biogazdálkodásra, piachelyi árusítási lehetőségek szerepe)	

Forrás: saját készítés

93%-os aránnyal, ezért elegendőnek tartottam mindössze ezen ellenőrző intézmény szempontjainak megismerését.

A másodlagos források a Balaton térségben készített korábbi felméréseket, a biotermékekre vonatkozó megalapozó elemzéseket foglalták össze. A mintaterület társadalmi-gazdasági főbb jelzőszámainak áttekintése a Területi Információs Rendszer (TeIR) idősoros és helyzet-tér-kép adatbázisain

alapul. A BKÜ térségfejlesztési céljai, forrásdokumentumai segítséget nyújtottak a régió ökogazdálkodásának pozicionálásában. A pályázati tájékoztató anyagok és a támogatott pályázatkereső elektronikus felület betekintést engedett a BKÜ biotermelői számára megítélt források volumenébe. A hazai biogazdaságok területi, ágazati és terméktípusonkénti megoszlásáról, valamint a feldolgozott termények jellegéről szóló másodelemzésemet a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft., valamint a Hungária Öko Garancia Kft. 2009 és 2016, illetve 2014 közötti időszak adatait feldolgozó, nyilvánosság számára közzétett jelentések alapján készíthettem el.

A 2014–2020-as európai uniós költségvetési időszak Vidékfejlesztési Program VP-4-11.1-11.2.-15 kódszámú, „Ökológiai gazdálkodásra történő áttérés, ökológiai gazdálkodás fenntartása" című felhívás (röviden: VP ÖKO) keretében támogatást nyert pályázatok számszaki jellemzői az ágazat fejlesztésében ügydöntőek lehetnek, ezért analizáltam a támogatott pályázati keresőben elérhető adatokat (támogatott projektek száma, települése, támogatásösszeg, kedvezményezett státusza, támogatói döntés dátuma). Somogyvámost beleszámítottam a támogatott települések, illetőleg nyertes projektek közé, mert a település az üdülőkörzettel szomszédos fekvésű, ahol kiemelkedő szerepet tölt be az ökológiai gazdálkodás a Krisna-völgy hívői által művelt területeken. További, nem az üdülőkörzethez tartozó települést nem vettem figyelembe.

A tanulmányban szemléltetett adatok feldolgozását, értékelését és eredményeinek prezentálását MS Excel program segítette.

A BIOGAZDÁLKODÁS SZEREPE A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN – KELET-KÖZÉP-EURÓPAI JELLEMZŐK (V4)

A szakirodalmi tények és aktuális kutatások alapján a biotermékek iránti kereslet növekedése a biogazdaságok számának felfutását hozta magával. Kelet-Közép-Európa esetében (V4 országok figyelembevételével: Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország) a biogazdaságokról 2002 óta tart nyilván adatokat az európai uniós statisztikai hivatal (*Eurostat*). A 2000–2016 közötti időszakban a cseh és a szlovák területek biogazdálkodás alatt álló részeinek százalékos aránya meglehetősen kedvező irányt mutatott, hiszen a 2003-as kezdeti értékekhez képest expanzív növekedés figyelhető meg. Különösen Csehország adatai figyelemreméltóak, ahol 2016-ra a művelés alatt álló területeinek 14%-a volt ökológiailag minősített földterület, továbbá e szektor támogató kormányzati politikai hátterét mutatja a németekhez hasonló biotermékbevezetési szándék a közintézményi étkeztetésben, valamint a biotermékek promóciójára szánt pénzügyi források elkülönítése (*Chiavistelli, 2017*). A szlovákoknál hasonló, de csekélyebb növekedés alapja a belső regionális differencia: az elmaradottabb régiókban a gyenge versenypozíció magas szinten tartja a biotermékek árait, valamint a fejletlen belső piac miatt exportra törekszenek a helyi biogazdák (*Némethová et al., 2017*). Magyarország és Lengyelország százalékos arányai hasonlóan alakultak 2000–2009 között, majd a lengyel agráriumban hirtelen növekedés történt. A biogazdálkodással érintett területek aránya a V4-országok közül hazánk kivételével mindenhol növekvő trendet mutatott. Lengyelországban az organikus gazdálkodás dinamikusságát a belső értékesítési piac növekedése és a kapott, közel 80%-os bevételt jelentő támogatások okozták, amely függő helyzetet eredményez (*Gołaś, 2016*). Magyarországon ugyanakkor egy közel stagnáló eredményt figyelhetünk meg, a 2016. év kiugró értékétől eltekintve (*Valkó, 2017*). Utóbbi érték vélhetően a hazai támogatási rendszer pályáztatási időszakával, támogatói döntések meghozatalával és a pályázati keretfeltételekkel indokolható (*1. ábra*).

A közép-európai államokhoz viszonyítva

a hazai ökológiai területek ágazati jelzőszámai egyértelműen a gépesíthetőség előtérbe helyezését, a kevesebb élő munkát igénylő termények preferálását mutatják (*2. ábra*). A szántóföldi növénytermesztés jó gépesíthetősége csökkenti a munkaerőhiányból eredő kiszolgáltatottságot, továbbá a nagyobb tétel előállítása jobb érdekérvényesítést tesz lehetővé. Ugyanakkor a visegrádi, posztszocialista országok közös jellemvonása, hogy a belső fogyasztópiaci fejletlenségük és árérzékenységük a biotermékek árának érvényesíthetőségét korlátozza. Ennek tekintetében pontszerű jó gyakorlatok vehetők csupán át a magyarországi belső fogyasztópiacra. További gátló tényező a biogazdálkodást is érintő hazai alacsony termékfeldolgozás, a magas hozzáadott érték kialakításához a bevételek növelése, a biotermék tényleges árának érvényesítése.

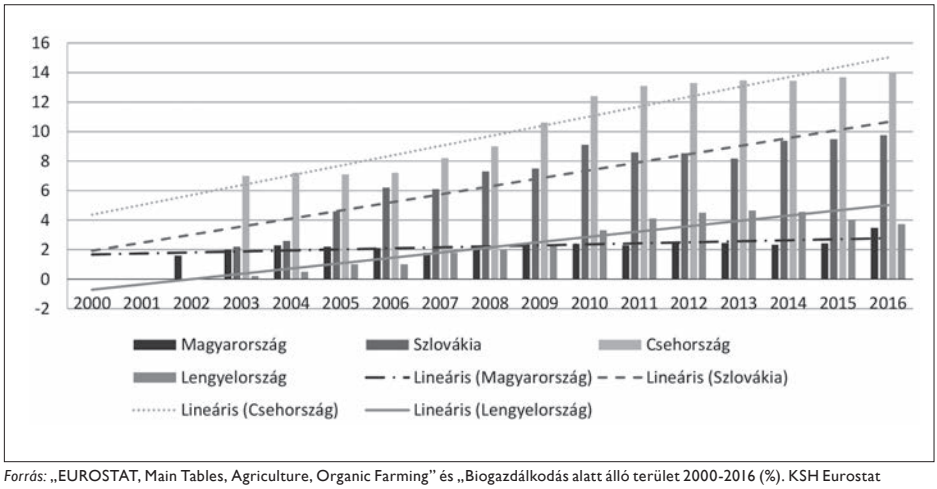
A magyar ökológiai gazdálkodókat minősítő Biokontroll Hungária Nonprofit Kft., illetőleg a Hungária Öko Garancia Kft. által közzétett adatok hasonló irányt szemléltetnek: a vállalkozások számának lineáris növekedése mellett az ökológiai művelés alatt álló területek kiterjedése stagnált, amely a birtokszerkezet elaprózódására utal. Az állandó gyepterület és a szántóföldi növények termesztése határozta meg a gazdaságok fő profilját. Az első három helyen a gabonafélék, takarmánynövények és ipari növények termesztése tűnik ki (*Roszík et al., 2016*).

2009 és 2016 közötti időszakban ugyanakkor a Biokontroll Hungária Kft. által minősített területek aránya (tekintettel a területhasználat ágazati megoszlására) meghaladta a 90%-ot, mindössze a szántóföldi növénytermesztésben volt 80-90% közötti a mutató.

SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY A BALATONI BIOGAZDÁLKODÁS MARGÓJÁRA – SZAKÉRTŐI INTERJÚ ÖSSZEGZÉSE

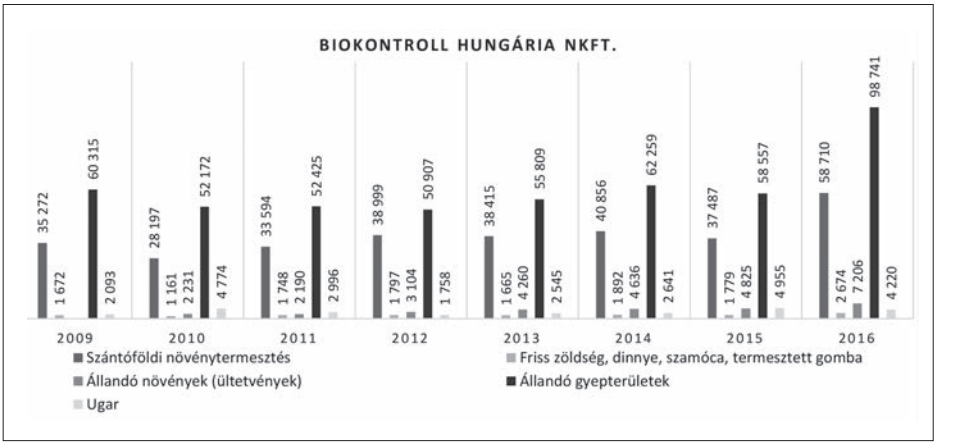
„Hősök társasága" – azaz a biogazdálkodással foglalkozó személyek és szervezetek csoportja, nevezte meg sokatmondóan a szakértő szervezet munkatársa. A biogazdáknak rendkívül szigorú szabá-

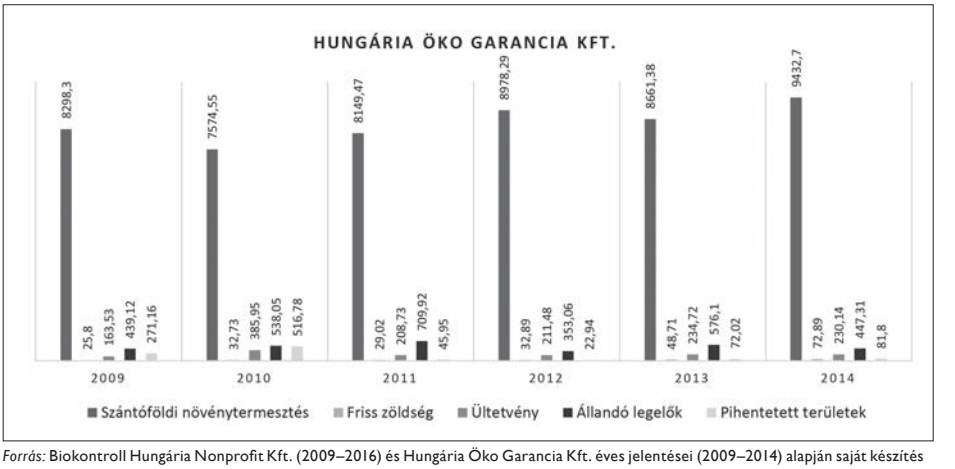
1. ábra
A mezőgazdasági művelés alatt álló területekből az ökológiai minősítést kapott területek aránya 2000–2016 között, %
(The proportion of the ecologically qualified lands from the agricultural cultivated area, between 2000 and 2016, %)

Forrás: „EUROSTAT, Main Tables, Agriculture, Organic Farming" és „Biogazdálkodás alatt álló terület 2000-2016 (%). KSH Eurostat táblázat" (2018.03.11.) alapján saját készítés

2. ábra
A magyar ökológiai minősítésű területek nagyságának alakulása 2009–2014/2016 között, hektár
(The size of the Hungarian ecologically qualified areas between 2009 and 2014/2016, hectar)

Forrás: Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. (2009–2016) és Hungária Öko Garancia Kft. éves jelentései (2009–2014) alapján saját készítés

lyozásnak kell megfelelniük, tevékenységi körönkénti ellenőrzés vállalásával, amely megnehezíti az ágazat diverzifikációját. A kevés rendelkezésre álló releváns statisztikai adatból adódóan mindössze becsülhető a biogazdaságok *foglalkoztatásban* betöltött, feltételezhetően heterogén szerepe. A munkaalkalmak tekintetében kiemelendő, hogy a korlátozott vegyszerhasználatból eredően érzékenyebb az állomány, a kártevők távol tartása intenzívebb beavatkozást tesz szükségessé. Mindez több élő munkát, munkaerőt igényel, amely versenypiaci nézőpontból kedvezőtlen a konvencionális termékekkel szemben, hiszen magasabb költségvonzattal jár. A gazdasági formák (egyéni vállalkozó, ev., betéti társaság, bt., korlátolt felelősségű társaság, kft.) alapján ugyan arányosítható a szervezetek munkaerőpiaci súlya, viszont ha adott családon belül több gazdasági forma (őstermelő, kft. stb.) fordul elő, az már a statisztika torzulásával jár.

A gazdák vagy *holisztikus* szemlélet miatt

kezdenek bele a biogazdálkodásba, vagy a profitmaximalizálás lehetőségét látják az ágazatban. Az egyik fő *profilt (irányvonalat)* a növénytermesztésben, közvetlen gazdálkodási tevékenységben részt vevők jelentik, ide sorolhatjuk a szántóföldi növénytermesztőket, a zöldségtermesztőket vagy a legeltetéssel foglalkozókat, illetve a területalapú támogatásban részesülők körét. A másik fő profilt (irányvonalat) a termeléssel nem foglalkozók alkotják, azaz a biotermékek kereskedelmével, a termény feldolgozásával foglalkozók, ahol a területalapú támogatás nem alkalmazott. Előnyük a termesztőkkel szemben, hogy a minősítés relatív gyorsan megszerezhető, hiszen nem szükséges földterület átminősítésére három évet várni (átállási időszak). Ezen felül a biointenzív kertészet, biométészet és biohalászat alágazat részesedése országosan elenyésző. A biogazdaságok üzemmérete igen eltérő, *amelyben a termőföld elhelyezkedése, a biogazdaságra fordítandó idő, a fő- vagy másodállásban működtetés típusa, illetve a termékprofil mind befolyással bír (szerzői kiegészítés)*. A *termékprofilt* a fogyasztói kívánalmak határozzák meg, a hazai társadalom szűk csoportjának igényei viszont nem eredményezik annyi innovatív biotermék kifejlesztését, mint a nyugat-európai társadalmakban tapasztalhatjuk. A helyi termelők számára opciót adó közétkeztetésben bevezetésük nem várható a bioval szembeni ellenszenv miatt, holott szintén a nyugat-európai gyakorlatból átvehető jó példa. Kevés gazdacsoport működik, de összefogásuk az alkalmankénti segítségnyújtáson (például szállítás) nem terjed túl. Az élelmiszerek értékesítésével azonos lehetőségek állnak rendelkezésre a szektorban, viszont a külföldi tulajdonú kiskereskedelmi láncok külföldi áruikat a hazai biotermékeknél alacsonyabb áron tudják polcaikon kínálni, hazai tulajdonú releváns kiskereskedelmi lánc azonban jelenleg nem működik. A biopiachelyi árusítás területileg Budapesten, a Csörsz utcai biopiacra és kis számú vidéken lévő városi biopiacra szűkül, a budapesti további kezdeményezések (mint Hidegkút, Sasad, Zugló, Örs vezér tér) a vevők elmaradása miatt nem voltak életképesek. *A Balaton térségében biotermelést felvállalók budapesti biopiacra viszik áruik meghatározó arányát, jelezve a helybeli kereslet kiszámíthatatlanságát (szerzői kiegészítés).*

Az elmúlt 20 év tapasztalatai szerint a szakképesítéssel rendelkező *szakemberek* képesek sikerre vinni a biogazdaságokat, a laikus kezdők által létesített gazdaságok rövid távon működőképesek. A lemorzsolódást főképpen a családi háttér (pl. anyagi nehézségek, segítő családtag hiánya), az ökológiai gazdálkodás természeti, környezeti nehézségei (időjárási körülmények, növényvédelem) vagy az emberi-anyagi erőforráshiány okozza. Habár a célzott marketingtevékenység stabilizálhatná a biotermékek hazai piaci helyzetét, a termelői oldalnak nincs sem készsége, sem ideje ennek megszervezésére, mert szűkös erőforrásaikat a termelés, terményfeldolgozás és értékesítés együttese felhasználja. További hazai vagy helyi termékkampányok kedvező versenypozíciót nem teremtettek az ökotermékeknek.

A szektornak biztosított pályázati kiírások a szakmai képzést nem támogatták a hatályos szabályozásnak, előírásoknak megfelelően. Kritikusnak nevezhető ennek vonatkozásában az ökogazdákra vonatkozó szigorú szabályozás (az agráriumra vonatkozó szabályok és a konkrét ökogazdálkodásnak való megfelelőség kötelme). A legnehezebb helyzetben a bio- és konvencionális szektorban gazdálkodó személyek/szervezetek vannak, mert igazolhatóan kell gondoskodniuk e két tevékenység elkülönítéséről. A konvencionális agrártevékenységet végzők részére a biotermelés vállalása preferált, hiszen a pályázat elbírálási szempontjainál kedvezőbb megítélés alá esnek.

A Balaton régióban a gyepgazdálkodás,

állattartás és a szőlészet ökoművelésből *kikerülő termékei kerülhetnének a polcokra, standokra a területhasználati adatok szerint (szerzői kiegészítés)*, azonban az értékesítés a fogyasztói piac földrajzi távolsága miatt nem helyben, hanem budapesti vagy külföldi piacokon történik. A Balaton régió a biotermékek számára szakértői szemmel nem jelent előnyt, mivel a potenciális célcsoport nem az üdülőkörzetben koncentrálódik.

A BKÜ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI KÖRNYEZETÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Az üdülőkörzethez tartozó 180 település társadalomföldrajzi adatai az országos jellemszámokhoz hasonlóan alakultak az elmúlt években (*TeIR, 2015–2016*). Demográfiai tekintetben a part(ment)i városok lélekszámának csökkenése és az agglomerációs övezetek kiépülése figyelhető meg 2000-től napjainkig, különösen Keszthely, Veszprém város térségében. A 2008-tól az üdülőkörzet részévé vált további 15 helység a tárgyévben 13 861 fővel növelte a lakosságszámot. Az egyes helységek népességnövekedése a pozitív vándorlási egyenleg következménye; tényleges népességgyarapodást alig néhány településen regisztráltak.

2011–2015 között a *népsűrűségi mutató* 66,96 fő/km^2-ről 66,76 fő/km^2-re[6] csökkent az üdülőkörzet Zala, Somogy és Veszprém megyei területén. A népsűrűségi különbségek *a part(ment)i és a háttértelepüléseken* nem módosultak. Míg 2011-ben a part(ment)i rész értéke 104,18 fő/km^2, a többi településé 49,14 fő/km^2 volt, 2016-ig ezek az értékek egyaránt csökkentek. Az általános népességvesztéssel párhuzamosan urbanizáció, szuburbanizáció, illetve agglomerálódás figyelhető meg. Figyelembe kell venni azonban, hogy az egyes jogi szabályozók (például helyi adó mértéke) befolyásolhatják a statisztikailag nyilvántartott lakossági adatokat. A települések fiatalodási indexe a háttérben 0,5-1 közötti, 1 feletti értékkel hat helység rendelkezett, melyek elhelyezkedése viszont szigetszerű. Az urbanizált területek, agglomerációk a tópart mentén mindenütt 0,5 alatti értékkel rendelkeznek, különösen a déli parton. Ezen helységek alacsony fiatalodási indexe főként a nyugdíjas éveikben a Balatonhoz költözők életkorával, valamint a 2011–2012 óta erősödő negatív vándorlási egyenleggel magyarázható. A kvalifikáltabb, mobilis lakosság elvándorlása nyomatékosítja a kedvezőtlen korszerkezetet, hiszen különösen az üdülőkörzet háttértelepülésein korlátozott a munkahelyek száma, valamint a szezonális idegenforgalmi kereslet 0,01-5%-os munkaerőpiaci fluktuációt is okozhat a téli-nyári munkaalkalmak számában, amelyet a közfoglalkoztatási programok időszakossága tovább árnyal (*Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, 2017*). Emellett a térségi jelentősebb számú etnikai kisebbség területi elhelyezkedése és a 0,5 feletti fiatalodási indexszel rendelkező települések nagy része a somogyi területen, különösen a háttérhelységeket nézve egyezik meg. Figyelembe veendő a somogyi és a zalai területen a roma lakosság által nagyobb arányban lakott és a tartósan munkanélküliek magasabb arányával rendelkező települések csoportjának hasonlatossága is, amely a társadalom belső polarizálódására utal. Az északi szakaszon a Veszprémhez köthető szuburbanizációs jelenség indokolja a közlekedési tengely menti magasabb fiatalodási indexet.

Gazdaságföldrajzi tekintetben a magas, illetve alacsony jövedelműek viszonyszáma növekedett, utalva a gazdasági szem-

[6] 2014. december 31-i adatok szerint az állandó népessége 272 879 fő (70,22 fő/km^2), a lakónépessége 259 433 fő (66,76 fő/km^2) volt. A KSH helységnévtár 2015. január 1-jei adatai szerint a lakónépesség száma 258 598 fő (66,54 fő/km^2) volt. Területi változás nem történt.

pontú társadalmi polarizációra, valamint a magasabb jövedelmek szűkebb társadalmi csoportnál való realizálódására (*TeIR, 2014–2016*). A gazdasági bevételek kapcsán minden 4-6. lakos egyéni vállalkozó (2016), míg a magasabb tőkekoncentrációt valószínűsítő gazdasági szervezetek aránya mindössze 2-3% közötti (2014). Az üdülőkörzet járásainak vonatkozásában az adófizetők 3,6-6,9%-a mezőgazdasági vállalkozásból és mezőgazdasági kistermelői bevételéből teljesíti adófizetési kötelmét. Az agráriumból származó jövedelem egy főre vetített értéke kistérségi szinten 308-3238 Ft, amely azonban jelentős különbségeket rejt: a Balaton északi partszakaszán 308-1000 Ft alatti összeg, míg a déli partszakaszon 1000 Ft-ot mindenütt meghaladó összeg vetítendő egy-egy lakosra. A parti és háttértelepüléseket tömörítő kistérségek összehasonlításában elmondható, hogy a háttértelepüléseken magasabb bevételt realizálnak a mezőgazdasági tevékenységből ezen számadatok tekintetében, amely egyértelműen jelzi a parti városok és falvak rekreációs szerepét és az idegenforgalmi-turisztikai szolgáltatásokból származó bevételek mértékét. A tanulmányhoz kapcsolódóan a biogazdálkodás számértékei az adatbázisból nem nyerhetők ki, azaz a biotermelők bevétele ilyen formában nem állapítható meg.

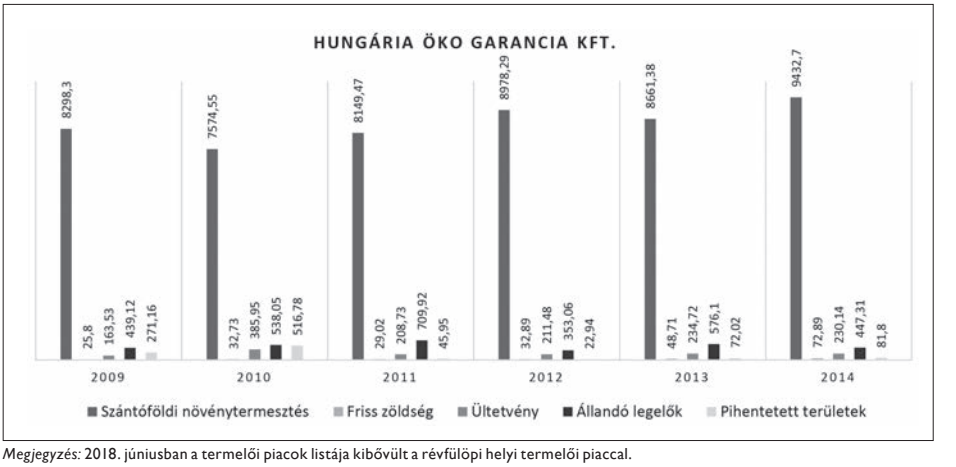
A biotermékek értékesítésében a mintaterület számos kiskereskedelmilánc-hálózata szerephez jut, azonban ott a külföldi, jellemzően osztrák-német biotermékek kaphatók. A hazai biotermékek fogyasztópiaci lehetőségeire a piachelyi és alkalmi vásárok kínálnak lehetőséget, amelyek különböző típusai kereshetők fel a BKÜ-ben (*3. ábra*). A mintaterület egyetlen biopiaca Sármelléken található, a korábban Balatonfüreden működő helyszín 2015-ben zárt be. A biotermékekkel a termelői piacokon, alkalmi kirakodóvásárokon, rendezvények idején találkozhat biztosan a vásárló, mert a hagyományos piacokon, vásárcsarnokokban alig kerülnek a piaci standokra.

A BKÜ piachelyei típusonként markáns infrastrukturális különbségekkel jelennek meg, és igen eltérő termékkínálattal, termelői létszámmal vesznek részt a döntően helyi vagy időszakosan helyben lakó népesség mindennapi élelmiszerszükségletének ellátásában. A hagyományos piacok és vásárcsarnokok árui között döntően a friss, idényáras zöldség-gyümölcsfélék, tejtermékek (sajtok, joghurtok), méz, tojás a legkeresettebb, viszont alacsony hozzáadott értékkel rendelkeznek. A kereskedők megjelenése kiszorítja az őstermelőket, kistermelőket, amely a biotermelésben a magasabb árképzés miatt még erőteljesebb. A hagyományos piacok, vásárcsarnokok, vásárok minimális réspiaci terméket kínálnak a vevők számára, míg a helyi termelői piacok, kézműves és alkalmi vásárok a házi, hagyományos receptúrák szerint készült feldolgozott termékekkel, biominősítésű termékekkel, vegyszermentes árukkal gazdagítják a vásárlói kosarat. A termékkínálatban a termelői piacok egyedibb, sajátos ízesítésű termékekkel, magasabb hozzáadott értékű produktumokkal minden vásárlói csoportot megcélozhatnak. Utóbbiak széles non-food termékkínálatot mutatnak fel, amely egyben a helyi, gyakran magasabb hozzáadott értékű és árszintű termékek iránti potenciális forgalmat gyarapítják. A piactípusok területi elhelyezkedésében megfigyelhető a Balaton-parti koncentráció, azonban a számos termelői piac a szezonális kereslethez igazodva alakítja nyitvatartását is. A szerző piachelyi kutatásai szerint tehát a termelői piacok speciális termékpaletta létrehozásával hatékony módjai lehetnek a mintaterületen készített biotermékek értékesítésére (*H4*). Látni kell azonban, hogy a piachelyi fogyasztói megkérdezések alapján a vevők homogén csoportot alkotnak a kor, nem, végzettség és gazdasági státus tekintetében[7], akik többek között a termék ár-érték arányának mér-

3. ábra

Helyi termelői piacok és piaci jellegű értékesítési pontok a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben, 2016

(The farmers markets and other market types of the Balaton Resort Area, 2016)

Megjegyzés: 2018. júniusban a termelői piacok listája kibővült a révfülöpi helyi termelői piaccal.

Forrás: Nezdei (2016)

legelése (árérzékenység), a minőség, a termékeredet miatt vásárolnak a piacon.

A társadalmi-gazdasági indikátorok tehát egyaránt a belső társadalmi polarizáció felé mutatnak, egyúttal reálissá teszik a biotermékek iránti tényleges kereslet meglétét.

A *pályázati rendszer* (*H1*) alternatív megoldást jelenthetne a biogazdáknak akár gazdaságfejlesztés, akár foglalkoztatás terén, a V4-országok mintájára. A 2014–2020-as európai uniós költségvetési ciklusban a Vidékfejlesztési Program (VP) keretében meghirdetett pályázaton országosan 2190 nyert támogatást, ebből mindössze 76-ot (3,47%) nyújtottak be a Balaton régióból (*4. ábra*). Országos összehasonlításban a térségi támogatások mértéke igencsak alacsony, azonban a régió rekreációs funkciójából mindez deklarálható.

A Balaton régió által érintett megyékhez hasonló értéket ért el az üdülőkörzeti támogatottak száma, viszont elenyésző a Dél- és Észak-Alföld régió megyéihez képest. A Balaton régióval érintett megyék támogatott projektjeinek közel fele esik a BKÜ területére, ettől Zala megye tényértéke alacsonyabb (Somogy: 47,46%, Veszprém: 46,59%, Zala: 15,56%).

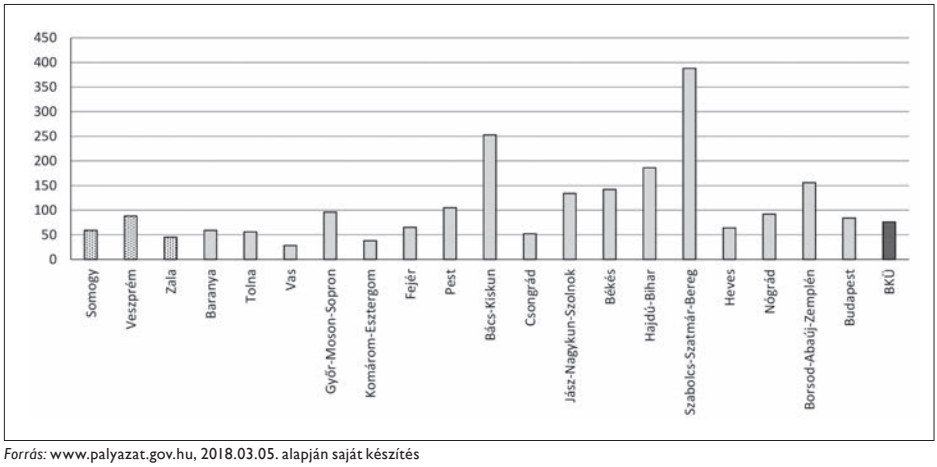
E pályázati lehetőség keretében a Balaton térségi beruházók 82,9-17,1 százalékban magánszemélyek, illetve profitorientált vagy nonprofit gazdasági szervezetek (egyesület, alapítvány, civil szervezet, társulás), akik összesen 2,075 milliárd forint elnyert pályázati forrásból gazdálkodhatnak fejlesztéseik során.

Az egy projektre jutó fejlesztési forrás átlagkerete a rendelkezésre álló adatok szerint 27,3 millió forint, amely 66,8 százalékos arányban Somogy megyei területen koncentrálódik (*2. táblázat*), mindössze egyharmada marad a további két megye (Veszprém és Zala) területére.

[7] A fogyasztók jellemzően 60 év feletti inaktív státuszú hölgyek, közép- vagy felsőfokú végzettséggel, átlagosan 75-150 000 Ft havi jövedelemmel. A homogénnek tűnő csoporton belül mégis 4 klaszter különíthető el: kalandkeresők, az ároptimalizálók, a kínálat megszállottjai és a klasszikus piaclátogatók (*Nezdei – Alpek, 2018*).

4. ábra

A nyertes pályázatok száma a VP-4-11.1-11.2-15 pályázati felhívásban
(The number of winner applications in the inviting applications called VP-4-11.1-11.2-15)

Forrás: www.palyazat.gov.hu, 2018.03.05. alapján saját készítés

A gazdaságok elhelyezkedéséből következően a falvakba érkező támogatások mértéke ¾- ¼-es aránnyal kiugróan meghaladja a városi számértékeket az üdülőkörzet esetében. A projektek területi eloszlása nem egyenletes, mert a beruházásoknak helyet adó 47 település 70,21%-a a tóparttól távolabb elhelyezkedő falu (Somogy: 72,72%, Veszprém: 68,42%, Zala: 66,67%). A pénzeszközök fejlesztési céljával ellentétes hatást vált ki a minimálisan támogatható üzemméret, a tulajdonviszonyok rendezetlensége vagy éppen a támogatás odaítélése szempontjából meghatározott tevékenységi körök (felhasználhatóság). A támogatással megvalósuló projektek több mint 4%-a borágazati fejlesztést szolgált, viszont a pályázati adatokból nem ismerhető meg a termék- és infrastruktúrafejlesztés további iránya. Emiatt a piaci értékesítés termékpaletta-bővítésre gyakorolt hatása a projektadatok alapján nem egyértelmű.

A BIOGAZDÁLKODÓK FŐBB JELLEMZŐI

A BKÜ biogazdálkodási lehetőségeinek feltárása során összesen 30 személlyel és két szervezettel vettem fel a kapcsolatot. Területileg nyolc gazda és a két szervezet nem a BKÜ területén rendelkezett székhellyel. A 32 megkérdezett között nem állapítottam meg földrajzi alapon nyugvó, biogazdálkodásban különbséget eredményező tényezőt, ezért válaszaik egységesen kezelhetők.

A demográfiai mutatók tükrében a biogazdák 90,6%-a 45 év feletti életkorú, amely közvetetten mutatja az agrártársadalom elöregedését. 28-72%-os arányban a női-férfi válaszadók kerültek a mintába. Az eredeti szaktudás, szakképzettség többségüknél agrártudomány irányú volt, azonban a válaszadók között volt orvos, mérnök és földtudományi szakember is. A biogazdák közel négyötöde a szakértői interjú során is elhangzott okokból, azaz gyermekvállalás-gyermeknevelés vagy egészségügyi problémák miatt kezdett bele a biotermelésbe, amely a saját fogyasztáson túllépve lehetőséget biztosít a felesleg értékesítésére. A családtagok segítségével vagy egyedül előállított termékmennyiség igen változó, a gyakran egy hektár alatti, konyhakert telekméret és az időjárás viszontagságai, érzékenyebb állomány miatt.

A termékportfólióban megjelenik a nyers zöldség-gyümölcsféle (málna, dió,

2. táblázat

A BKÜ-ben megvalósuló VP ökológiai beruházások támogatástartalmának főbb számadatai

(The main data on the aid content of the ecologically projects in the inviting application VP in the Balaton Resort Area)

	Támogatás összege, millió Ft *(Support amount, million HUF)*	**Támogatás összege megyei részterületre, % *(Support amount by part of the county)***	**Támogatott projektek száma, db *(Number of supported projects, piece)***	**Támogatott projektek rátája BKÜ összértékéhez képest, % *(Rate of supported projects by the total of BRA, %)***	**Támogatott projektek rátája az országos összértékhez képest, % *(Rate of supported projects by total of county, %)***
Somogyi terület *(Part of Somogy)*	1 388,0 (66,86%)		28	36,84	1,28
Ebből: falu *(From: village)*	932,4	67,18	18	23,68	0,82
város *(town)*	455,6	32,82	10	9,21	0,46
Veszprémi terület *(Part of Veszprém)*	587,6 (28,31%)		41	53,95	1,87
Ebből: falu *(From: village)*	498,8	84,90	31	40,79	1,41
város *(town)*	88,7	15,10	10	9,21	0,46
Zalai terület *(Part of Zala)*	100,2 (4,83%)		7	9,21	0,32
Ebből: falu *(From: village)*	92,4	92,17	5	6,58	0,23
város *(town)*	7,8	7,83	2	2,63	0,09
BKÜ összesen *(Total of BRA)*	***2 075,7****		**76**	**100**	**3,47**
Ebből: falu *(From: village)*	***1 523,6***	***73,40***	***54***	***71,05***	***2,47***
város *(town)*	**552,1**	**26,60**	**22**	**29,95**	**1,00**

Megjegyzés: * Ebből a jelzett somogyvámosi két megítélt forrás összértéke: 39,6 millió Ft.

eper, mandula, füge, konyhakerti zöldségfélék, pl. paradicsom, paprika), kozmetikai alapanyag, gyógy- és fűszernövények, feldolgozott élelmiszerek (lekvár, szörp, savanyúság, étkezési célú olajok), takarmánynövények, biogazdaságban nevelt állatok (juh, szarvasmarha). A feldolgozás tekintetében a biominősítésű alapanyagból előállított termék döntően nem biominősített, ezért a csomagoláson tüntetik fel a termék bionyersanyag eredetét. A minősített gyepterületek esetében együttes volt az állattartás konvencionális jellege.

A szervezeteket a konvencionális és biotermelés együttes megjelenése jellemezte, amely jelentős feldolgozóipari beruházást tett szükségessé a párhuzamos termékkészítés miatt.

A megkérdezettek 100%-ban a hazai felvevőpiac negatív attitűdjéről számoltak be, így az alacsony belföldi fogyasztás, illetőleg három esetben a már kialakult külföldi együttműködés miatt exportra termelnek.

Az értékesített áru a termékmennyiség függvényében 25 esetben (78%) nem piaci úton, hanem szövetkezet, kereskedő által kerül a vásárló asztalára, nyers, feldolgozatlan formában. Kozmetikum-alapanyag beszállítását két interjúban rögzítettem, amely a szűk piaci perspektíva miatt kiszolgáltatottságra adhat okot.

A termékkínálat bővítése egy-egy újabb növény biominősítésén keresztül tervezett, illetőleg a jelenlegi termékek javítását, jobb kondíció kialakítását tűzték ki célul.

BIOGAZDÁLKODÁS TERMELŐI SZEMMEL

A régió *biogazdaságainak kialakulása* igen széles időintervallummal írható le: egyesek már a rendszerváltás előtt foglalkoztak e tevékenységgel, mások alig 1-3 éve létesítették gazdaságukat. Az ökogazdák motivációi vagy környezeti vagy egészségügyi indíttatásúak voltak (környezetkímélő technológia alkalmazása, családban kialakult betegség kezelése/gyógyítása, gyermek születése), azaz egy jobb, magasabb minőség elérésére törekedtek, és az ökológiai gazdálkodásban találták meg a válaszutat a bennük, környezetükben kialakult konfliktusra. A megkérdezett ökogazdálkodók *végzettsége* kevés kivétellel szakirányú (80% körüli), amely egyértelmű segítséget jelentett törekvésük sikerre vitelében, valamint a minősítő és a pályázati felhívások kritériumai meg is követelik tőlük. Az agráriumhoz való kötődés a gazdák mintegy 90%-ánál a gyermekkori, családi háttéren keresztül alakult ki, hiszen szüleiket látva megtapasztalták a termelőszövetkezeti rendszer és a háztáji gazdálkodás velejáróit. A térségben azonban a megkérdezett gazdálkodók 10%-a jelezte, hogy melléktevékenységként foglalkozik ezzel az ágazattal, s működő vállalkozásába törekszik integrálni a maga termesztette bioterméket kínálatbővítési céllal. Több biogazda egyedül állítja elő termékeit, működteti vállalkozását, gazdaságát, ezért kiemelten fontos számára – családi háttér (szülők, gyerekek, rokonság) hiányában – akár az érdeklődő gyakornok, mert a betanításával munkaerejét időszakosan hasznosítja, ismeretet ad át, míg a tanonc tapasztalatra tesz szert. A megkérdezett biogazdák szűkös anyagi és humán erőforrásai gátat szabnak a biotermékek készítésének, hiszen az előállított árucikkeket nagyobb mennyiségben is képesek lennének értékesíteni, részben a termelői piac, piachely keretei között, amely szintén a szakértői véleményt támasztja alá (*H3*). Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy az egyes termékek, termények vagy állattartásból származó élő állat vagy hústermék más értékesítési csatornán hoz nagyobb hasznot a tulajdonosnak (pl. élő állat külföldön kelendőbb, gyógy-fűszernövény fővárosban értékesíthető), hiszen reális térségi igény ezekre nincs (*H3, H4*). A gazdaságok későbbi átvételét, továbbvitelét (generációváltás) eltérően ítélték meg a válaszadók, mert a fiatalabb generáció többnyire más szakma felé orientálódik.

A biogazdaságok között feltárható kimondottan a területalapú *támogatásra* alapozott gazdaság, valamint a minimális munkaráfordítást igénylő területhasználati típusok preferálása. A gyepterületek biominősítése például nem követeli meg az állattartásra is a minősítést, karbantartásukhoz azonban már elegendő kevés munkaóra. A jogosultság tekintetében elérhető pályázati felhívásokra a megkérdezettek mintegy 85%-a nyújtott be támogatási kérelmet, amely gazdaságuk fenntartását, eszközbeszerzést, technológiai adaptációt vagy infrastruktúrafejlesztést szolgált. A pályázatoktól az idősebb korosztály maradt távol a fenntartási kötelezettségre, illetőleg a negatív tapasztalatokra hivatkozva (*H1*).

A biogazdaságok földrajzi elhelyezkedése meghatározó sikerre vitelük szempontjából, mert a táji adottságok – a Balaton-felvidéki medenceségekre, tagolt domborzatra gondolva – számos növény, illetőleg faj, fajta (ezáltal termék, például mandula, gyógy- és

fűszernövények) számára kedvezőek, igen széles termékspektrumot hozva létre. Az előállított biotermékek egyébiránt olyan réspiacot jelentenek, amelyre hazánkban is növekvő kereslet mutatkozik. A biotermelői interjúk megerősítették azon állítást, hogy a *fogyasztópiacon* mindössze bizonyos szegmentált csoport fordul érdeklődéssel, vásárlással irányukba. A vidéki lakosokban a mai napig sztereotípiák élnek a biotermékekkel kapcsolatosan (pl. kukacos alma, torzult külső megjelenés, kicsi termésméret). Ezen előítéleteket a biotermékek magasabb ára miatti csekély fizetőképes kereslet, a termőterületek kialakításához kötődő nehézségek (pl. vegyszerek átsodródása, tevékenységi körönként kötelező minősítési eljárás és díjai, megtérülése), valamint az elkényelmesedés még inkább hátráltatja. A gazdálkodók hangsúlyozták, hogy az egyes élelmiszerek együttes megvételének lehetősége, például az áruházak vegyes termékkínálata, erősebb hatást fejt ki a hétköznapi vásárlóra, azaz nem mérlegeli az áru biominőségét. A fogyasztói kételyek fennállása nehéz helyzetbe hozza a biotermelőket, hiszen áruik piacra vitelében többféle értékesítési csatorna együttes alkalmazására kényszerülnek (hatékonyság elaprózása), illetőleg olyan specializált terméket állítanak elő (kozmetikai alapanyag, kivonatok), amellyel egy-két vállalkozás beszállítójává válnak. A szűk beszállítói kör egyben kiszolgáltatottságot eredményez további kilátás hiányában. Habár a hazai és külföldi biotermékek ugyanolyan szigorú eljárás, vizsgálat alá esnek a minősítés elnyeréséhez, a vásárlók árérzékenysége visszatartja a magyar biotermékek hazai értékesítését (*H3*). A biogazdálkodás számos kihívást jelent a gazdálkodóknak, mert a terméseknek megtermelésében a peszticidek és más vegyszerek használata igen korlátozott, mindemellett a vetőmagok, vegyszerek vagy immunerősítő szerek jóval meghaladják a konvencionális mezőgazdasági cikkek piaci árait, azaz jelentős kiadással járnak. A versenyhátrány elkerülése miatt mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben a prevencióra helyezik a hangsúlyt: az immunerősítés, a jó kondíció, a tápanyagban gazdag talaj előállítása teszi lehetővé a hosszú távon is fenntartható biogazdaság létrehozását.

A biogazdálkodásból származó *jövedelem* a jelzett nehézségek miatt többnyire kiegészítésre elegendő, a stabil megélhetéshez egyfajta „fanatikusság", elhivatottság szükséges. Az elmúlt hét év távlatában a Balaton régióban vizsgált üzleti célú egyéb szálláshelyek forgalma a 2013-as visszaesés kivételével folyamatosan emelkedik. Ezzel együtt az üdülők élelmiszer-kiadásai csökkenő trendet mutattak (*KSH Statinfo*). Ez ugyancsak kedvezőtlen visszacsatolást eredményez, ha a turisták jelentősebb fogyasztásától, magasabb költésétől remélt a helyi gazdaság mozgósítása. A régióban a biogazdálkodás mint mellékfoglalkozás egyrészt előnytelen perspektívát mutat a (leendő) biogazdák számára, másrészt viszont meghatározó komponens a foglalkoztatásban. Az ágazathoz kötődő helyi mikro- és kisvállalkozások kulcsfontosságúak 1-10 fő foglalkoztatásával: a rurális térségekben nemcsak megélhetést, hanem jövőképet is adnak. A legtöbb munkaerőre különösen idényben van szükség az ágazatban, ám fokozottan nehéz megfelelő munkamorállal és hozzáállással bíró alkalmazottat találni (dolgozó bevétele vs. munkaerő/munkaidő ráfordítás), részint a jelenlegi közmunkaprogram hatására. 5-6 gazdálkodó említette, hogy inkább önerőből oldja meg a betakarítást, illetve más munkaerő-igényes tevékenységeket, viszont nem vállalja fel annak kockázatát, hogy a megélhetést jelentő ültetvényeket, illetve növényzetet egy rossz munkamorállal rendelkező alkalmazott megrongálja. A biogazdák 78%-a vagy nagy tételben értékesít, vagy minimális saját-baráti kör részére termel, illetőleg külföldi piacra adja el készletét, mert a piaci keretek nem alkalmasak a terméktípus el-

adására (hústermék, takarmány, élő állat, nagy tételű produktum tárolhatósága). A biotermékek értékesítésében *a helyi termelői piacok* szerepe tehát érintőleges. Tovább árnyalja a piacműködtetői termékprofil bővítését (*H2*), hogy alacsony a térségben közvetlenül a végfogyasztónak eladható gyümölcsöt és zöldséget termelő ökogazdaság, és az országoshoz hasonlóan a szántóföldi növénytermesztés mellett kiváltképp a gyepgazdálkodás ölt testet. Emellett a termékprofilban – a balatoni borrégió névhez kapcsolódva – a biominősítésű szőlőművelés lehet kiemelkedő, amelynek a piac ugyancsak sokadlagos értékesítési helye. A termelői piacokat számottevő kritika éri, viszont a gazdák szeretnék, ha kedvezőbb lenne megítélésük, hiszen szigorú ellenőrzést követően tehetik ki áruikat ezekre a standokra, emellett a különböző hatóságok is rendszeresen ellenőrzik rendeltetésszerű működésüket. A termelői piacoknak, eltekintve a térségi szűk termékprofiltól, fontos *(vidék)fejlesztő funkciót* tulajdonítanak a gazdálkodók: a piacok és a telephelyek egymáshoz közeliek, így mérsékelt a szállítás távolsága, biztosítható a termék frissessége; a vidéken való gazdálkodással a fiataloknak jövőképet mutat. A Balaton-felvidék neves biomandula-termelője továbbá rávilágított arra is, hogy a piacot felkereső idősek számára az elszigetelődés megelőzésében legalább annyira mérvadó egy helyi termelői piac, mint a keresetkiegészítésben.

A térségben található védett területek előnytelenek az ökogazdáknak, ugyanis a jogi szabályozók változása, szigorodása (pl. nemzeti parki földterületek hasznosítása, földterületek ingyenes használata), kereskedelmi irányvonalak ellehetetlenítése (pl. trágyakereskedelem Salföld térségében) az érintett gazdáknak anyagi károkat, bevételkiesést is okozhat.

A *termékprofil* tekintetében nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Balaton-felvidéki támogatások egy részét a borászatok számára nyújtják, amely elősegítheti a biominősítésű szőlőből biobor előállítását és annak marketingtevékenységét, különösen a hazai fogyasztópiacon mint niche-termék. A neves pincészetek mellett a támogatásban részesülő pályázók által készített termék típusa – a pályázati rendszer alapján – sajnos nem beazonosítható. Különösen gondot okoz, hogy a biominősített területek a nagyüzemi gazdaság keretében folytatott művelésnek kedveznek (gyepterület, szántóföld), azaz nem lokális piacon, végső fogyasztónak értékesíthető terméket állítanak elő, vagy nem biominőségben gazdálkodnak a területen (pl. az ökológiai gyepterületen a már hivatkozottak szerint nem ökológiai állattartás folyik, amit a jogszabály engedélyez). A gazdák korlátozott humán és anyagi erőforrása szintén hátráltatja a biogazdaságban rejlő kapacitások kihasználását.

A biogazdák számára komoly segítséget jelent a munkaügyi központon keresztül elérhető bértámogatás, amelyet a foglalkoztatottjaik után igénybe tudnak venni. A (bio)gazdálkodókat terhelő adminisztráció mennyisége a megkérdezettek visszajelzése alapján elfogadható mértékű, viszont a korábbi rendszert hatékonyabbnak tartották a jelenlegi elaprózott, több jogcímre bontott forrásokhoz képest.

Az ökológiai termelők *információcseréjének fő színtere* az internet mellett a szövetkezeti vagy egyesületi tagság. Az egyes szervezetek érdekes előadássorozatokat szerveznek az ismeretek bővítésére, azonban a gazdák gyakorta nem képesek élni e lehetőséggel a rosszul megválasztott időpont miatt. Az innovatív technológiák feltárására legtöbben az elektronikus csatornákat választják, mert egy-egy termék előállítása olyan speciális megoldásokat igényel, egyedi problémákat rejt, amelynek a többi gazda aligha van birtokában.

A *BKÜ megítélése* a biogazdálkodással foglalkozók részéről kétoldalú. A Balaton valóban előnyös lehetőséget jelent, mert potenciális fogyasztókat vonz a térségbe,

azonban a turista igényei a már feldolgozott termékek felé irányulnak. Amennyiben a biotermékek fogyasztópiaci szegmenseként a turistákat választják, úgy a feldolgozott biotermékeken keresztül lehetnek képesek a gazdák rentábilis gazdaság működtetésére. A helyi lakosság mint célcsoport preferálásával a nyers, bioalapanyagok kereslete valószínűsíthető. Mindkét célcsoportnál megfontolandó ugyanakkor a helyzeti energia, forgalmi fekvés, azaz milyen földrajzi pozicionálással érhető el leginkább a bioterméket vásárló szegmens. A helyi termelői piacoknak, biopiacoknak nagy valószínűséggel az *urbánus területeken* lehet súlyponti szerepe, mivel a falvakban napjainkig megőrződtek a háztáji gazdálkodás hagyományai, azaz a termékek egy részét a lakók maguk is előállítják. A produktumok nem biominősítésűek, viszont a saját termesztés miatt a bizalom, termékeredet kérdése nem vetődik fel, illetve a bioval szemben a költségkímélőbb vegyszermentes áru minősége is elfogadható a fogyasztónak. Az urbánus területeken létesítendő helyi termelői (bio)piacok rentábilisabb megoldást kínálnának a termelői bevétel realizálására, viszont aggodalomra ad okot a jelenlegi biotermelők termékprofilja és a térségi biotermelők létszáma. A piacozást vállaló biotermelők humán erőforrásbeli kapacitása megkérdőjelezhető a segítő családtagok hiányában, továbbá a megkérdezettek 78%-a nem állít elő piacozásra alkalmas árut, amely egyúttal korlátozza a piacműködtetői lehetőségeket. A gyenge, időszakos termelői kapacitás a létrehozandó helyszínek alacsony kihasználtságát jelzi előre. A piactér kialakítása költségének megtérülése végett célszerű inkább olyan többfunkciós terek, rendezvényterek kialakítása, amely alkalmas feltételeket teremt a (bio) piaci napok megtartására is. A többfunkciós tér kialakítása a modern településkép, illetve folyamatos térhasználat megteremtését, a kompakt tömegformálást is célozhatja.

A bioélelmiszerek feldolgozottsága mind országos, mind térségi tekintetben tehát alacsony, amely bonyolultabbá teszi a potenciális fogyasztói kör elérését. A feldolgozást nehezíti, hogy a biominősítést tevékenységi körönként, azaz a gyártási technológiára is meg kell kérni. Mindez többletráfordítást jelent és nem garancia a termék közvetlen értékesítésére, elismerésére. A helyi lakosok a szkeptikusságon túlmenően egyre kevesebb időt fordítanak főzésre, gyakrabban rendelnek készételeket, menüt, gyengítve a keresletet. Gazdaságföldrajzi tekintetben a biominőséget igénylő *felvevőpiac* egy kvalifikált, kedvező jövedelmi szinttel rendelkező társadalmi csoport, akik a Balaton-felvidéki falvakban, illetőleg a tóparti településgyűrű városaiban tömörülnek. A falusiak munkalehetőségeit vagy a városi állások (ingázás), vagy helyben a mezőgazdasági vállalkozások és a közszféra által fenntartott munkahelyek, egyes köz- vagy nonprofit alapon működő intézmények jelentik. A KSH által közzétett átlagos ágazati jövedelmek szerint a városi munkahelyeknél érhető el magasabb munkabér. A GKI kutatása (*Szták – Molnár, 2018*) nyomatékosítja, hogy e termékek fogyasztópiacát nagy valószínűséggel a városi vagy kedvező jövedelmi szintű szuburbiák, agglomerációk lakosai jelenthetik, elsősorban a tóparti településcsoportban. Az egészségügyi problémákkal küzdők, a gyermekes családok, a tudatos fogyasztók és a fiatalabb generáció agrárium iránti vágya főként a 40 év alattiak körében erősítheti a jelenlegi trendek alapján az ökotermék-keresletet.

KONKLÚZIÓ

Az európai szinten felértékelődött biogazdálkodás hazai megjelenése fejlesztési perspektívaként áll a magyar agrárium előtt. Az értékesítési csatornák közül a helyi léptékű termelői piacok, piacterek, alkalmi vásárok illeszkednek leginkább a biotermékek vásárlóhoz való eljuttatásához. Tekintettel a fenntarthatóság, területi ér-

zékenység irányú fejlesztési törekvésekre, valamint a munkaalkalmak növelésére, a BKÜ területén megvizsgáltam a biogazdálkodásban rejlő lehetőségeket.

A Balaton régió pályázati eredményei jól szemléltetik a magyar településállomány 2,41%-ára (3155 településből 180 érintett) jutó 3,47%-os forrás kedvező arányát, amelyet a borászatokra, gyepterületek fenntartására, valamint a technológiai adaptációra, infrastruktúrafejlesztésre fordítottak a megkérdezettek nyilatkozatai alapján (*H1:* igazolt). A nyilvános számszerűsített adatok ugyanakkor egyértelműen nem mutatják ki a támogatással megvalósuló vagy már megvalósult beruházások jellemzőit, konkrét tárgyát.

A mintaterület társadalmi-gazdasági jellemzői társadalmi polarizációt jeleznek előre, amely azonban a szűkebb, kvalifikált, magas jövedelmű lakosok részéről reálissá teheti a biotermékek iránti vásárlói igényt. A biotermék-előállítás a háttérterületre koncentrálódik a települések munkaalkalmaiból, területhasználatából eredően, azonban a lakosság biogazdálkodásra vonatkozó ismeretei hiányosak, megnehezítve a munkalehetőségek ilyen bővítését.

Ahhoz, hogy a biogazdálkodás megélhetést biztosítson a helyi termelőknek, stabil fogyasztópiac lenne szükséges. A biológiai gazdálkodás és termékeinek népszerűsítése jól kidolgozott marketingstratégiával, helyi fizetőképes kereslettel és fejlett, tudatos fogyasztói társadalommal lehetne hatékony. Amennyiben a választott fogyasztói szegmens a turisták csoportja, úgy a (részben) feldolgozott biotermékeken (kenyér, pékáru, lekvár, szörp, stifolder) keresztül tartható fenn jövedelmező biogazdaság. A helyi lakosság mint célcsoport preferálásával a nyers, bioalapanyagok kereslete valószínűsíthető, akik ma a Balaton-felvidék falvaiban (pl. Káli-medence), illetőleg a tavat övező településgyűrű városaiban tömörülnek. Mindkét célcsoportnál megfontolandó ugyanakkor, hogy milyen értékesítési csatornán kínálják a termékeket, azaz hol érhető el a vásárló szegmens (*H3:* részben igazolt). Az egészségügyi problémákkal küzdők, a gyermekes családok, a tudatos fogyasztók és a fiatalabb generáció agrárium iránti várakozása különösen a 40 év alattiak körében erősítheti az ökotermék-keresletet a jövőben a jelenlegi trendek alapján.

A kormányzat által preferált helyi termelői piacok mindenképpen fejlesztendő alternatívát mutatnak a biotermékek promóciójában, mert relatív egyszerű piacrajutási alternatívát kínálnak a gazdáknak. A helyi termelői piacoknak, biopiacoknak nagy valószínűséggel az *urbánus területeken* lehet súlyponti szerepe, mivel a falvakban napjainkig megőrződtek a háztáji gazdálkodás hagyományai, azaz a termékek egy részét a lakók maguk is előállítják. Látni kell azonban, hogy a legtöbb „balatoni" biogazda termékprofiljával, kapacitásával egyelőre nehézkes összeegyeztetni a piachelyek eme réspiaci termékkel történő bővítését (élő állat értékesíthetősége, saját fogyasztás mellett nem képes helyi termelői piacra is árut szállítani, gyepterület más profilja). A piacműködtetők biotermék irányú termékbővítési lehetőségei (*H2:* részben igazolt) korlátozottan valósulhatnak meg.

A helyi termelői piacoknak, biopiacoknak nagy valószínűséggel az *urbánus területeken* lehet súlyponti szerepe, mivel a falvakban napjainkig megőrződtek a háztáji gazdálkodás hagyományai, azaz a termékek egy részét a lakók maguk is előállítják. A biominőségtől eltekintenek az ismert termékeredet, a saját termelés, valamint olyan alternatíva függvényében, mint a vegyszermentes termék (*H4:* részben igazolt). Az urbánus, városi területeken létesítendő termelői (bio)piacokkal a helyi gazdák közvetett támogatásán túl a működtetői költségeknek is meg kell térülniük. A termékprofil és a termelők csekély száma, a létrehozandó helyszínek alacsony kihasználtsága, valamint a szakágazat szezonalitása miatt

célszerű olyan többfunkciós terek kialakítása, amely alkalmas feltételeket teremt a (bio)piaci napok megtartására is. Tehát a rendezvényhelyszín legyen alkalmas piaci, kiskereskedelmi tevékenység folytatására, vagy a piactér szolgálhasson további közösségi események megrendezésére.

A bioágazat a környezetkímélő technológiákon, vegyi anyagok korlátozott használatán, az ökológiai körfolyamat helyreállításán keresztül hozzájárul a BKÜ hosszú távon fenntartható fejlesztéséhez. A biogazdálkodás preferálása támogatandó irányvonal, optimizmusra ad okot, azonban számolni kell a fogyasztói szemlélet fejletlenségével, regionális és országos viszonylatban egyaránt. A biotermékek a termelői piacokhoz hasonlóan nyugat-európai trendként jelennek meg, viszont a társadalom nem fogadókész ahhoz, hogy a benne lévő előnyöket érvényre juttassa. Az ágazat stabil gazdasági alapot akkor nyújthat a termelők számára, ha a lakossági ismeretek bővítése, a modern technológiák adaptálása, és mindenekelőtt a fizetőképes kereslet megteremtése megvalósul.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kifejezni azoknak az ökológiai gazdálkodóknak, akik interjúikkal lehetővé tették a tanulmány elkészítését, valamint a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft.-nek és azoknak a szakértőknek, kutatóknak és oktatóknak, akik hasznos tanácsaikkal elősegítették e munkám megírását.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Benedek Zs. – Fertő I. (2014): Fejlődési lehetőség előtt a biotermelők. *A Falu,* XXIX. (2) 9–22. pp. http://real.mtak.hu/13878/1/Benedek-Ferto-Biogazdalkodok.pdf – (2) *Biogazdálkodás alatt álló terület 2000-2016 (%).* KSH Eurostat táblázat. https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdpc440.html [2018.03.11.] – (3) Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. (2009–2016) éves jelentései. https://www.biokontroll.hu/ellenorzes-estanusitas/dokumentumtar/eves-jelentesek/ [2018.03.05.] – (4) Biokultúra Hírlevél (2014. május, július, november; 2015. január, július; 2017. március, április, május, június, július, augusztus, szeptember). http://biokultura.org/hu/biokultura-ujsag [2018.03.02.] – (5) Borbélyné Hunyadi É. (2013): Szakmai nap a bioszója jegyében, a régión belül megvalósuló biztonságos, GMO-mentes alapanyagokért. Ökológiai Gazdálkodás Melléklet (ÖMKI) 2013. október–november, 105–106. pp. – (6) Borsos-Repka N. (2010): A mai magyar bio-élelmiszerpiac néhány jellegzetessége. Árak, vevők és eladók. *Társadalomkutatás,* XXVIII. 2. 225–241. pp. – (7) Chiavistelli, C. (2017): *Czech Republic and the organic trend.* Progetto Republica Ceca, Prague.http://www.progetto.cz/repubblica-ceca-e-la-scelta-biologica/?lang=en, [2018.03.12.] – (8) Csíkné Mácsai É. – Lehota J. (2013): Mezőgazdasági termelők értékesítési csatornaválasztási döntéseinek vizsgálata, különös tekintettel a közvetlen értékesítésre. *Gazdálkodás,* LVII. (5) 451–459. pp. – (9) Drexler D. – Dezsény Z. (2012): Az ökológiai gazdálkodás hazai helyzete és fejlesztési lehetőségei. Őstermelő: gazdálkodók lapja, XVI (4) 88–91. pp. http://www.okogarancia.hu/pdf/cikkek/ostermelo_2012-4.pdf [2018.03.04.] – (10) European Parliamentary Research Service Scientific Foresight Unit (EPRS STOA) (2016): *Human health implications of organic foods and organic agriculture.* http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/581922/EPRS_STU%282016%29581922_EN.pdf [2018.03.04.] – (11) EUROSTAT, Main Tables, Agriculture, Organic Farming. https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/main-tables [2018.03.11.] – (12) Farkas T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéselméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom,* XVI. (1) 41–57. pp., http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/836/1669 [2018.02.25.] – (13) Földművelésügyi Minisztérium (2015): *Magyarország közép- és hosszú távú élelmiszeripari fejlesztési stratégiája 2014-2020.* 130 p. http://elelmiszerlanc.kormany.hu/download/4/db/f0000/%C3%89lelmiszeripari%20Fejleszt%C3%A9si%20Strat%C3%A9gia.pdf [2018.04.20.] – (14) Frühwald F. (2012): *A biogazdálkodás és a biotermékek helye a médiában és a kereskedelemben.* https://vimeo.com/38373385 [2018.03.04.] – (15) Gergely É. – Szabó B. – Balázs K. (2014): Az egészség- és környezettudatosság valamint az értékrend hatása a bioélelmiszer-fogyasztásra. *Marketing és menedzs-*

ment, XLVIII. (4) 27–37. pp. – (16) Gołaś, J. (2016): Development of organic farming in Poland – economic and legal aspects. *Scientific Paper Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development,* XVI. (1) 165–174. pp. http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.16_1/Art26.pdf [2018.03.12.] – (17) *Hungária* Öko *Garancia Kft. éves jelentések 2009–2014.* http://www.okogarancia.hu/cegunkrol/index.htm [2018.03.11.] – (18) Kaminsky, G.: *Top factors for consumers in deciding what to eat or drink.* GfK Insights Blog. https://blog.gfk.com/2017/10/top-factors-for-consumers-in-deciding-what-to-eat-or-drink/ [2018.03.11.] – (19) Kanyó Zs.: *Szóbeli közlés.* 2018.04.20. – (20) Maczák B. – Mészáros L. – Szerleticsné Túri M. – Szeitzné Szabó M. (2011): Az ökológiai („bio") élelmiszerek élelmiszer-biztonsági értékelése az európai uniós adatok tükrében. *Biokontroll,* II. (3) 4–11. pp. http://biokultura.org/hu/online-kiadvanyok [2018.03.02.] – (21) Nemes G. – Varga Á. (2014): Gondolatok a vidékfejlesztésről – alrendszerek találkozása, társadalmi tanulás és innováció. *Educatio,* XXIII. (3) 384–393. pp. – (22) Némethová, J. – Dubcová, A. – Nagyová, L. – Kramáreková, H. (2017): Ecological farming in Slovakia and its regional disparities. *European Countryside,* IX. (4) 746–768. pp. https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/euco.2017.9.issue-4/euco-2017-0042/euco-2017-0042.pdf [2018.03.12.] – (23) Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat településsoros munkanélküliségi adatok 2017. 07. hó, 11. hó jelentései. https://nfsz.munka.hu/Lapok/full_afsz_kozos_statisztika/full_afsz_telepulessoros_munkanelkulisegi_adatok/full_afsz_stat_telepules_adatok_2017.aspx [2018.09.14.] – (24) Nezdei Cs. (2016): A vásárlói termékválasztás jellemzői a Balaton térség piachelyein – A helyi termelői piacok. Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing, XII. (2) 11–19. pp. – (25) Nezdei Cs. – Alpek B. L. (2018): Vásárlói csoportok a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet piachelyeinek példáján. *Tér és Társadalom,* XXXII. (1) 145–160. pp. – (26) Nezdei Cs. – Horváth Z. (2017): Marketplaces as additional touristic products in the Balaton Resort Area. In Pavkov Hrvojević, M. (szerk.): *17th Contemporary Trends in Tourism and Hospitality: NEW SPACES IN CULTURAL TOURISM.* Collection of paper. University of Novi Sad, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Novi Sad, 126–135. pp. – (27) Oláh M. (szerk.) (2013–2014): *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területfejlesztési Koncepciója.* Siófok – Keszthely. 398 p. http://www.balatonregion.hu/aktualis-fejlesztesi-dokumentumok [2018.03.04.] – (28) Póla P. (2014): Helyi erőforrások, vidékfejlesztési stratégiák. In Lukovics, M. – Zuti, B. (szerk.): *A területi fejlődés dilemmái.* SZTE Gazdaságtudományi Kar, Szeged, 267–276. pp. http://www.regscience.hu:8080/xmlui/bitstream/handle/11155/724/pola_helyi_2014.pdf?sequence=1 [2018.02.24.] – (29) Ponisio, L. C. – M'Gonigle, L. K. – Mace, K. C. – Palomino, J. – de Valpine, P. – Kremen, C. (2014): *Diversification practices reduce organic to conventional yield gap.* The Royal Society Publishing, 2014. november 12. 1–7. pp. http://rspb.royalsocietypublishing.org/content/royprsb/282/1799/20141396.full.pdf [2018.03.04.] DOI: http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2014.1396 – (30) Rezneki R. – Sztahura E. (szerk.) (2015): Ökológiai gazdálkodás. Kézikönyv a támogatási kérelem benyújtásához. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Budapest, 64 p. https://www.nak.hu/kiadvanyok/kiadvanyok/125-okologiai-gazdalkodas-kezikonyv-a-tamogatasi-kerelem-benyujtasahoz/file [2018.02.25.] – (31) Rodale Intstitute (2011): *The farming system trial. Celebrating 30 years.* http://rodaleinstitute.org/assets/FSTbooklet.pdf [2018.03.04.] – (32) Roszík P. – Bálintné Varga K. – Bánfi B. – Bokros P. – Rusói R. – Szabó M. – Széles V. – Tőkés T. – Vékás M. (2009–2016): *Jelentés a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. 2009-16. évi tevékenységéről.* https://www.biokontroll.hu/ellenorzes-es-tanusitas/dokumentumtar/eves-jelentesek/ [2018.03.12.] (külön évenkénti jelentések) – (33) Sarkadi F. (szerk.) (2014): *Biogazdálkodás: egy helyben toporgunk.* Biokultúra Hírlevél, Magyar Biokultúra Szövetség, Budapest, 2014. május, 6. p. http://biokultura.org/hu/biokultura-hirlevel/2014/461-biokultura-hirlevel-2014-majus [2018.03.02.] – (34) *Széchenyi 2020 Támogatott pályázatkereső.* www.palyazat.gov.hu [2018.03.05.] – (35) Szente V. – Bence K. – Böröndi-Fülöp N. (2016): Potential of Organic Farming at the Southern Watershed of Lake Balaton. *Regional and Business Studies,* 8. (2) 15–23. pp. http://journal.ke.hu/rbs/index.php/rbs/issue/view/18 [2018.02.25.] – (36) Szente V. – Szakály Z. – Széles Gy. (2011): Ökoélelmiszerek megítélése Magyarországon – alakuló fogyasztói tudatosság? *Gazdálkodás,* LV. (5) 512–517. pp. – (37) Szente V. – Szűcs A. – Szakály Z. (2014): Szeretjük és vennénk a helyi élelmiszereket. A válaszadók nagy része akár többet is fizetne, hogy magyar élelmiszert fogyasszon. Élelmiszer, XXII. (3) 36–37. pp. – (38) Szlovicsák K. (szerk.) (2015): *Gyakran ismételt kérdések az ökológiai gazdálkodással kapcsolatban.* E-book sorozat II. rész. Magyar Biokultúra Szövetség, Budapest, 13 p. http://biokultura.org/hu/online-kiadvanyok [2018.03.02.] – (39) Sztán

R. – MOLNÁR L. (2018): *A vásárlóerő Magyarország településein*. GKI Gazdaságkutató Intézet, Budapest. http://www.gki.hu/wp-content/uploads/2018/01/GKI-A-v%C3%A1s%C3%A1rl%C3%B3er%C5%91-Magyarorsz%C3%A1g-telep%C3%BCl%C3%A9sein.pdf [2018.03.11.] – (40) Területi Információs Rendszer (TeIR) Helyzet-tér-kép funkció 2015–2016. évi adatai. https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/ [2018.09.14.] – (41) Területi Információs Rendszer (TeIR) Idősoros elemző funkció 2015–2016. évi adatai. https://www.teir.hu/idosoros-elemzo/ [2018.09.14.] – (42) VALKÓ G. (szerk.) (2017): *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2016*. Központi Statisztikai Hivatal. 235 p. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/fenntartfejl/fenntartfejl16.pdf [2018.09.14.]

involved 13 expert interviews were conducted between November 2016 and October 2017 with owners and next generations of family owned agri-food enterprises in Hungary. A case study has been prepared too in this topic with the participation of various types of companies (production, service, trade).

In order to classify the analysed companies, six categories of ownership were developed. These are non-owner, emotional owner, partial owner, controlling owner, majority owner and exclusive/sole owner. Each generation of the analysed family businesses were classified to these categories.

According to the results the analysed family owned companies are sharing the property within family. Typically the Senior generation has partial and majority ownership while the Next Generation's ownership proportion is increasing. There are only two interviewed companies whose case we can talk about exclusive/sole ownership.

FB researches are related with many disciplines as anthropology, economic science, social psychology, sociology and psychology. Because of the diversity of the topic further research and analytical work is needed to outline the Hungarian situation.

THE POSSIBILITIES OF ORGANIC PRODUCTS IN THE BALATON REGION'S DEVELOPMENT

By: Nezdei, Csilla

Keywords: Balaton, organic farming, niche products, marketplace selling, rural development.
JEL Classification: Q13, R58.

The study presents what kind of effect organic products – as niche products – have, from a geographic point of view, due to the continuously growing role of health and environmental consciousness today in the Balaton Resort Area (BKÜ). This touristic destination may generate potential consumer demand in both inhabitants and tourists, which may create favourable environment for the establishing and developing of organic farming, job opportunities and the sustainable development of the region as well.

The secondary resource analysis was established the development impact of the support content income through the Rural Development Program and the main socio-economic factors of the BKU based on statistical databases. The last one is illustrated the limitations of organic farming as a niche market option. The interview with a professional on the organization of bio-certification of farms summarizes the characteristics of the direct of bio production, product structure, producer co-operation and sales. In-depth interviews could be made by standardizing the contact lists of organic farmers in the region, revealing the basics of operation, the product profile, and the role of earning and employment. To use different sales channels is due to the formed purchasing/customer group and the distrust and price sensitivity of Hungarian buyers. Organic products can specialize in producer markets for rural development, supporting local (organic) producers' simple market access. The number of local organic farmers, the type of product or the degree of processing make it possible to expand the market offerings to a small extent. The poor capacity utilization is due to the lack of human and material resources. The marketing strategy of organic products can target two target groups: locals (families with small children, qualified residents, people with health problems) and tourists. The last one can also mean a higher income for the farmer due to the higher price level because of a casual payer,

and therefore the choice of geographical location is of paramount importance. Because of the quantitative and qualitative characteristics of organic products, marketplaces and occasional events, compared to the supplier system, offer a good opportunity for product promotion or regular appearance.

The development of local producers' markets and bio markets among the high-income population, especially in urban areas and settlements, can be useful. Creating local (bio) markets as a multifunctional space ensures economic sustainability and the return on infrastructure. The solvency demand and product development are indispensable to the sector.

THE EXAMINATION OF THE MAIN ECONOMIC INDICATORS OF THESOUTH KOREAN RICE SECTOR

By: Erdeiné Késmárki-Gally, Szilvia – Neszmélyi, György Iván

Keywords: South Korea, agricultural economy, consumption, rice production.
JEL Classification: O13, Q13, Q17.

Rice has been the main agricultural crop in Korea for centuries and also it is at centre of the agricultural policy. The latter went through certain changes during the recent few decades. The South Korean rice production decreased considerably due to various reasons, such as the shrinking size of the arable lands, the changes in the food consumption habits that mitigated the demand for rice, and also to the changes in the subsidy system. In spite of all this, the productivity of the Korean rice production has developed moreover they use less agricultural chemicals and optimizing the use of agricultural machinery. Even though there are regional differences countrywide, the average yields show growing trend. In parallel with the increasing yields and the shrinking consumption the government re-evaluated its policy and instead of supporting the quantity growth, they put the new focus on the quality-oriented production. The government's subsidies to rice producers are now basically income-subsidies; however there are still certain instruments that are directly connected to the production.